

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота

**ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНІХ
ТВОРАХ ПРО ВІЙНУ ТА МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОНІМІВ У
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

**Спеціальність А14 Середня освіта (Українська мова і література)
Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література,
англійська мова)»**

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Винник Марти Романівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент
Гайда Ольга Мирославівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	7
1.1. Власні назви як об’єкт дослідження мовознавчої науки.....	7
1.2. Ономастика як наука. Оніми в структурі українського ономастикону: сутність і типологі.....	13
1.3. Історія досліджень власних назв у художньому тексті.....	31
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У СУЧАСНИХ ТВОРАХ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ.....	37
2.1. Антропонімічний контекст: імена, прізвища та військові позивні у лінгвістичному дослідженні.....	37
2.1.1. Особові імена.....	38
2.1.2. Класифікація позивних за походженням.....	47
2.2. Топонімічний аспект творів.....	52
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ЗЗСО.....	58
3.1. Аналіз змісту програми з української мови у контексті вивчення власних назв.....	58
3.2. Аналіз змістовного наповнення підручників з української мови.....	61
3.3. Методи і прийоми вивчення власних назв у ЗЗСО.....	68
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Власні назви відіграють важливу роль у дослідженні художнього тексту, адже сприяють глибшому розумінню авторського задуму, допомагають інтерпретувати сюжет і систему образів, що формують сприйняття твору, а також розкрити його провідну тему та ідею крізь призму ономастичних особливостей. Вони є підґрунтям для аналізу творчого доробку та ідіостилю письменника. У художньому творі власні назви становити справжню цінність, оскільки є невід'ємною складовою мови, коріння якої сягає глибини історії нашого народу. Вони несуть інформацію про назви об'єктів і сам народ, відображають громадські події, звичаї, традиції, побут і культуру.

Виразність художнього твору значною мірою зумовлена добром мовних засобів, зокрема онімів. У письменника вони перетворюються на потужний емоційно-експресивний та характеристичний інструмент, набуваючи високого прагматичного навантаження. Митець надає імена персонажам, які вже осмислили їхній характер, поведінкові риси та функцію у розвитку сюжету. Добираючи імена, він свідомо чи підсвідомо співвідносить їх із художніми образами, прагнучи досягти гармонії.

Походження власних назв, їхню семантику, зв'язок із суспільним життям, світоглядом і віруваннями людей, довкіллям, а також зміни, яких вони зазнавали в різні історичні періоди, досліджували й продовжують досліджувати науковці з різних галузей – історії, географії, етнографії, краєзнавства, психології, літературознавства та лінгвістики.

Вивчення антропонімів та топонімів у сучасній українській художній літературі дозволяє поєднати лінгвістичний, літературознавчий, соціокультурний та історичний підходи, дає змогу осмислити новітній мовно-культурний досвід та сприяє формуванню глибшого розуміння твору.

Літературно-художньою ономастикою займалися провідні українські лінгвісти та літературознавці, розвиток якої має три етапи: початковий (60–

70-ті роки ХХ ст.) – перші роботи з літературної антропонімії (С. Бевзенко, А. Критенко та ін.); етап становлення (70–90-ті роки ХХ ст.) (Л. Белей, Е. Боева, В. Галич, В. Калінкін, Т. Ковалевська, Л. Кричун, Г. Лукаш, І. Мариненко, І. Маруніч, Т. Немировська та ін.); сучасний етап (від кінця ХХ ст. – до сьогодні), що фокусується на ономастиконі письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст. та семантико-функційних аспектах власних назв у текстах (Н. Бербер, А. Вегеш, Т. Крупеньова, Л. Литвин, Т. Можарова, Л. Петрова, Н. Попович, Л. Селіверстова, О. Сколоздра, А. Соколова, О. Усова, І. Хлистун, Я. Шебештян, Л. Шестопалова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.).

Актуальність дослідження. Актуальним напрямом наукових досліджень на сьогодні є вивчення сучасного стану різних галузей знань і впливу суспільних факторів на них. Серед них – відображення реалій війни у літературі, лінгвістиці, культурі. Відчутний він і в ономастиці, зокрема в антропонімії та топонімії як реальній, так і у сучасних літературно-художніх творах. Актуальність дослідження полягає у важливості наукового аналізу тих мовних явищ, які прямо відображають суспільні трансформації та воєнну реальність.

Метою роботи є лінгвістичний аналіз онімних одиниць у сучасних творах про війну та вивчення власних назв у шкільній програмі з української мови.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

1. опрацювати наукову літературу з дослідження онімів;
2. описати історію досліджень власних назв в українській ономастиці,
3. зібрати онімний матеріал;
4. проаналізувати сутність, типологію, структурні та функціональні особливості антропонімів та топонімів у художніх текстах;
5. здійснити структурний аналіз онімів, визначивши закономірності їхньої побудови та стилістичне забарвлення;

6. провести функціонально-стилістичний аналіз антропонімів (позивних, особових імен та прізвищ) у вибраних художніх творах про російсько-українську війну;
7. дослідити топонімний простір, виявивши функціональні, семантичні та символічні особливості використання географічних назв;
8. проаналізувати відображення ономастичної проблематики у шкільній програмі з української мови та літератури, і на основі отриманих результатів розробити та апробувати комплекс навчально-методичних вправ для формування мовно-комунікативних навичок учнів.

Об'єктом дослідження є власні назви, що функціонують у художніх текстах українських письменників, присвячених російсько-українській війні, а також методичні матеріали та чинна шкільна програма з української мови для ЗЗСО.

Предмет дослідження – функціонально-стилістичні та структурно-семантичні, особливості власних назв: антропонімів (офіційні імена, прізвища, позивні) і топонімів, а також механізми їхньої номінації та переосмислення у художніх текстах, присвячених російсько-українській війні, а також методичний аспект вивчення власних назв на уроках української мови.

Джерелом дослідження стали романи Сергія Коропа «Бокер Тов 2022» [20] та Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» [28].

Для реалізації поставлених завдань у роботі застосовано комплекс **методів**, що охоплює: описовий метод (для систематизації, класифікації та узагальнення матеріалів); семантичний аналіз (для з'ясування змістових характеристик антропонімів та топонімів); морфологічний аналіз (для визначення морфемної структури, особливостей словотвору та моделей формування позивних, прізвищ й особових імен у художніх текстах); етимологічний аналіз (для встановлення походження антропонімів і

топонімів, з'ясування історичних, культурних та мовних джерел їх формування); метод елементного та структурного аналізу (для дослідження будови антропонімів та топонімів як мовних одиниць, встановлення закономірностей їх компонентної організації).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше здійснено аналіз функціонування антропонімів (особові імена, прізвища, позивні) та топонімів на матеріалі художніх творів, присвячених російсько-українській війні, зокрема роману Сергія Коропа «Бокер Тов 2022» та твору Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення», а також визначено особливості використання онімів в стилі зазначених письменників та окреслено їхні стилістичні, культурологічні й текстотворчі функції в контексті військового дискурсу. Запропоновано методику опрацювання власних назв у шкільній практиці.

Апробація роботи. Робота апробована на Всеукраїнській науковій конференції учнівської та студентської молоді «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» (Тернопіль, 30 жовтня 2025 року).

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані дані можуть бути використані у подальшому вивченні літературної ономастики, при укладанні антропонімних словників та читанні спецкурсів з ономастики, антропоніміки, соціолінгвістики. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані на уроках рідної мови (розділи лексикологія, стилістика, орфографія, словотвір), на факультативах, позакласних заняттях у загальноосвітніх середніх школах, ліцеях, гімназіях.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

1.1. Власні назви як об'єкт дослідження мовознавчої науки

Власні назви, або оніми, становлять предмет пильної уваги та дослідження у численних наукових дисциплінах, зокрема в мовознавстві, соціології, філософії, психології, антропології та історії. Серед перелічених сфер знань чільне місце посідає лінгвістика. Це пояснюється тим, що помітна зацікавленість науковців до онімів зумовлена їхньою унікальною, перехідною позицією у системі мови. Будь-яка власна назва, так само як і решта мовних одиниць, вирізняється триаспектним взаємозв'язком: вона корелює із загальним мовним механізмом, до якого належить; з об'єктом чи явищем об'єктивної дійсності, що нею позначається; а також із сукупністю знань або уявлень про цей об'єкт, які сформовані у свідомості людини. Закономірності формування онімів, які обумовлені морфологічними та дериваційними особливостями конкретної мови, нерозривно пов'язані з її загальним взаємозумовленістю виявляється, зокрема, у способах реалізації та використання лексичних одиниць певної мови під час створення власних імен [28, с. 5]. Водночас власні назви входять до складу певної мовної системи, а отже, характеризуються й специфічними особливостями функціонування в мовленні. Це засвідчують результати як лінгвістичних, так і психологічних досліджень [31, с. 253]. Саме завдяки унікальній природі власних назв ономастика змогла виділитися як повноцінна та самостійна галузь мовознавства, що володіє власним, чітко визначеним методологічним арсеналом.

Відповідно до певних мовних критеріїв, власні назви зазвичай поділяють на дві основні категорії трактування: у вузькому та широкому сенсі. Якщо ж розглядати їх у ширшому контексті, тоді до них відносять як окремі лексичні одиниці, так і цілі словосполучення, що слугують для

унікальної ідентифікації об'єктів (чи то особи, місцевості, чи інші специфічні сутності) і завжди позначаються на письмі початковою великою літерою [56, с. 125]. Таке бачення власних назв було висвітлено та обґрунтовано філософами у своїх наукових працях. Варто зазначити, що, наприклад, Т. Гоббс обстоював думку, згідно з якою до власної номенклатури варто відносити й так звані «дескрипції» — тобто розлогі словесні конструкції, що певним чином вміщують у собі сутнісну характеристику об'єкта, окреслюючи його специфічні риси. Відтак, найменувальна функція могла реалізовуватися не лише за допомогою одиничних слів [див. 56, с. 226]. У вузькому тлумаченні, називний відмінок є одним із різновидів граматичних форм, притаманних іменниковій системі [31, с. 80]. Залежно від широти або вузькості інтерпретації власних назв за їхніми структурними особливостями, в англomовному мовознавстві виокремлюють два фундаментальні терміни: «proper name» (власна назва) та «proper noun» (власний іменник). Поняття «proper noun» застосовується до тих власних назв, що складаються з єдиного слова, натомість «proper name» охоплює багатослівні конструкції, які діють як неподільна граматична одиниця, виконуючи, приміром, функцію одного члена речення [45, с. 6]. У нашому дослідженні поняття «власна назва» інтерпретується у розширеному сенсі, що охоплює будь-яку номінативну одиницю, чи то слово, чи ціле словосполучення, написану з великої літери, яка слугує для індивідуалізації певного об'єкта. Саме ця своєрідність власної назви формує унікальні риси її семантики.

Питання функціонування та смислового наповнення власних назв (онімів) здавна становили предмет жвавих дискусій серед філософів мови. Науковці неодноразово підкреслювали необхідність вивчення цих лексичних одиниць крізь призму як дескриптивних концепцій, так і положень теорії прямої (або дескриптивної) референції.

Об'єкт, що позначається власною назвою, є сукупністю, або ж «сплавом», реальних універсалів – простих, легко та безпосередньо

сприйнятливих якостей. Ці характеристики відображаються у судженнях та предикативних функціях, тобто дескрипціях, які є не що інше, як мовні вирази. Б. Рассел стверджував, що власні назви слугують своєрідним «мостом» між мовою та дійсністю. Вони ідентифікують (позначають) конкретну особу або інший одиничний об'єкт шляхом окреслення його характерних рис. З цією позицією погоджується П. Сюрен, який додає, що притаманні індивіду риси сприяють розрізненню цього об'єкта для успішної референції лише за умови, що ці особливості відомі як слухачеві, так і читачеві [43, с. 38].

Фундатор концепції прямої референції, Джон Стюарт Мілль, розрізняв декілька категорій лінгвістичних одиниць: «власні назви», «загальні назви» та «визначені описи». Він зазначав, що одиниці, які належать до загальних назв та визначених описів, вказують на конкретні об'єкти і водночас володіють певним смисловим наповненням. На противагу цьому, власним назвам притаманна виключно функція віднесення: вони корелюють зі своїми денотатами суто на рівні звучання і не володіють фіксованим внутрішнім змістом. Кожне власне найменування пов'язане зі своїм референтом через безпосередню асоціацію. Відтак, власні назви розглядаються як прості асоціативні елементи, напряду сполучені з об'єктом [33, с. 35]. Важливим елементом у класифікації словникового запасу вчений вважав протиставлення між денотативним і конотативним значеннями. Загальні ж, або конотативні, назви, хоч і вміщують конкретний поняттєвий зміст (концепт, сигніфікат), водночас вказують на певний об'єкт дійсності або іменованій предмет. Натомість, власні (неконотативні) найменування є винятково індексуючими елементами; вони позначають об'єкти, не відображаючи жодних їхніх ознак чи притаманних властивостей [див. 9, с. 11]. Згідно з поглядами Дж. Ст. Мілля, власна назва (онім) є не чим іншим, як позначенням, що лише вказує на певний об'єкт чи особу, яку вона іменує, не надаючи при цьому жодних характеристик або описових ознак. Відповідно, з

цієї точки зору, заперечувалася наявність внутрішнього смислового наповнення у власних назв; їх вважали асемантичними, а їхнє призначення обмежувалося виключно функцією ідентифікації або вказівки [див. 45].

Продовжуючи роздуми Дж. С. Мілля, С. Кріпке, відомий як автор теорії прямої референції, висуває тезу про те, що власні імена передають нам ключові характеристики об'єктів, водночас не вдаючись до їх детального опису. Первинне закріплення найменування відбувається шляхом безпосереднього вказування на його носія (так зване «перше хрещення»), а його початковий сенс надалі зберігається і транслюється від одного покоління до іншого. Варто зазначити, що С. Кріпке розширює це поняття, включаючи до «власних назв» також і ті слова, які позначають «природні види» (як-от: срібло, собака, повітря тощо). У своїй праці філософ також зосереджує увагу на ригідних десигнаторах (або незмінних показниках), тобто на тих найменуваннях, що в будь-якому з уявних «можливих світів», незважаючи на обставини, вказують на один і той же референт (наприклад, Ісаак Ньютон, гіпербола та парабола). Поряд з цим, він розглядає і гнучкі десигнатори, відомі як дескрипції, які, навпаки, в умовних ситуаціях (тобто в альтернативних «можливих світах») можуть посилатися на цілковито відмінні, не взаємопов'язані об'єкти (скажімо, першим космонавтом, що здійснив політ на Місяць, за іншого розвитку подій міг би бути й не Юрій Гагарін) [34].

У наукових розвідках із царини ономастики панує усталене переконання, що власні назви в процесі комунікації виконують переважно вказівну роль, проте не мають постійного, незмінного значення, чітко зафіксованого за ними на рівні мовної системи.

Відомий мовознавець Д. Єрмолович обстоює позицію, що будь-яка лексична одиниця чи цілісне словосполучення, котрі застосовуються для індивідуалізації або позначення конкретного об'єкта, також належить до

категорії власних назв. Це пояснюється тим, що її співвіднесення з реальністю відбувається виключно завдяки неповторному звуковому оформленню, причому таке найменування позбавлене як первісного, властивого йому значення, так і семантики, набутої згодом через асоціацію з іменованим предметом чи явищем [52, с. 15].

Як правило, брак внутрішнього лексичного змісту у власних назв висуває на перший план їхнє контекстуальне, або мовленнєве, значення. Хоча власна назва, як правило, відсилає до чітко окресленої сутності чи факту, її смислове наповнення залишається гнучким і залежним від обставин. Відповідно, її семантична будова може істотно варіюватися залежно від конкретного контексту та мовленнєвої ситуації. Передусім, власні назви слугують для упізнання та якісної характеристики певних об'єктів або явищ. Якщо звернутися до термінології семіотики, то власна назва, актуалізована в промові, демонструє значно вищий рівень інформативної насиченості порівняно зі звичайною родовою назвою.

Існує погляд, якого дотримується Ю. Карпенко [15], згідно з яким ВН має подвійну природу, виступаючи одночасно і як мовний феномен, і як елемент мовленнєвої дії. Сенс мовного вислову (або лінгвістичної одиниці) нерозривно пов'язаний з його областю вжитку та тими умовами, за яких він використовується [16, с. 59]. Даний елемент охоплює специфічну та глибоку інформацію про багатопланові семантичні розряди, з якими співвідноситься сутність, названа іменним виразом.

На наш погляд, означені вище концепції не викликають суперечок, оскільки вони органічно доповнюють одна одну, і їхню слушність можна визнати, якщо йдеться про власні назви, які виступають як «гнучкі десигнатори» – тобто є найменуваннями контекстуально неповторних об'єктів. Водночас, ключові особливості власних назв, що позначають унікально-специфічні сутності (і такі оніми становлять переважну частину згаданих семантичних категорій), спростовують тезу про те, що оніми

володіють лише мінливим значенням у мовленні. Інформація, актуалізована такими іменами (як-от Артеміда, *Homo neanderthalensis* тощо), стосується виняткової одиничної чи збірної сутності, чие значення залишається контекстуально сталим. Ця обставина цілком гармоніє з усталеними інтерпретаціями семантики власних назв, беручи до уваги сутність понять «референт», «денотат» і «сигніфікат».

У контексті семіотичної теорії референт визначається як конкретний, чітко окреслений об'єкт або неповторна сутність, яка є унікальною і певною. Натомість денотат, зі свого боку, охоплює загальну категорію чи сукупність аналогічних явищ або подібних елементів [22, с. 72]. Як референт, так і денотат становлять собою позамовні реалії, до яких відсилає мовний знак. По суті ж, ідеться про два різновиди денотата: його актуальну та віртуальну форму. Саме ці дві іпостасі позначають термінами «референт» і «денотат» відповідно [33, с. 58]. Тоді як денотат (навіть уявний) мовного вислову репрезентує певний клас об'єктів або ж обставин, поняттєвий зміст (сигніфікат) цього ж виразу не становить безпосередньо цієї сукупності. Натомість, він окреслюється комплексом визначальних ознак, на основі яких предмети чи явища угруповуються в дану категорію та відмежовуються від елементів інших класів [3, с. 59]. Семантичне ядро поняття, або сигніфікат, охоплює сукупність суттєвих властивостей, притаманних певному класу об'єктів. Взаємозв'язок між денотатом та сигніфікатом можна уподібнити до співвідношення між обсягом та змістом будь-якого поняття. Зокрема, для повсякденних або звичних концепцій сигніфікат утворюється з набору прикмет, що інтуїтивно вловлюються нами та формують наше узагальнене уявлення про певний розряд об'єктів [22, с. 72-73].

Отже, власна назва, що завжди вказує на окремий або колективний об'єкт, несе в собі значне референтне значення. Характер цього смислового наповнення може бути або контекстуально обумовленим – коли об'єкт вказівки варіюється в різних ситуаціях – або ж, навпаки, автономним і

сталим, якщо його референт є унікальною та непорушною сутністю. Це визначається особливостями номінованої реалії. Незалежно від цього розмежування, референтне наповнення завжди вирізняється високою інформативністю та значним посиленням обсягом. До його складу незмінно входить родова гіперсема – узагальнююча категорія, пов'язана з конкретним типом об'єктів, до якого належить сам референт. Саме ця гіперсема є сталим, незмінним елементом мовної структури референтного значення. Водночас, решта відомостей, що містяться у референтному значенні, можуть належати як до системного рівня мови (у випадку контекстуальної самостійності значення), так і до площини мовленнєвої реалізації (коли значення є контекстуально залежним).

1.2. Ономатика як наука. Оніми в структурі українського ономастикону: сутність і типологі

Ономастика – це окрема наукова галузь, що присвячена ґрунтовному дослідженню власних назв: їхнього використання, внутрішньої будови у мовній системі, а також їхнього значення та впливу в соціумі. Вона також розкриває ключові закономірності їхнього виникнення і подальшого розвитку [15, с.599]. Втім, побутує також погляд, що головна сутність власних назв криється в їхньому значеннєвому ядрі, яке зумовлюється саме лінгвістичною системою конкретної мови, а не спорадичними позамовними виявами смислу. Однак, слід визнати, що ці екстралінгвістичні фактори нерідко набувають сталості та чіткої закономірності [23, с.8-9].

Особові найменування мають властивість не лише індивідуалізувати, вирізнити та позначати особу, але й нести в собі певні відомості про неї. Першочергове призначення оніма – давати ім'я конкретній особі – є його невід'ємною та найбільш очевидною функцією. Однак, окрім цієї базисної ролі, вони наділені значним інформативним потенціалом, здатним розкрити

суспільне становище, етнічну приналежність або географічне коріння людини [19].

Галузь ономастики має надзвичайно глибокі та ґрунтовні витoki у світовій лінгвістичній думці, адже її існування було зафіксовано ще в античних, давньоримських джерелах, а згодом і в європейській філології часів Середньовіччя. Натомість в українському науковому просторі знаковим кроком до формування ономастики як самостійної наукової дисципліни виступила Перша Республіканська ономастична нарада, проведена у Києві в 1959 році. Саме вона забезпечила відчутний імпульс для вітчизняного наукового загалу, спонукавши його до всебічного вивчення ономастичних явищ у численних аспектах: географічному, лексикографічному, лексикологічному, логічному, психологічному, текстовому, семіотичному, когнітивному та соціологічному [39, с. 430]. Дослідники ретельно вивчили шлях еволюції української ономастики, що дозволило окреслити три ключові фази її формування як самостійної лінгвістичної галузі знань, а також освітньої дидактики:

I (кін. X ст. – сер. XIX ст.) – зародження літописного жанру, яке супроводжувалося не лише появою докладних тлумачень та роз'яснень до окремих специфічних термінів і назв, але й укладанням спеціалізованих довідників та лексиконів власних імен (персоналій, топонімів тощо), а також виникненням ґрунтовних наукових розвідок і монографій, присвячених ономастичній проблематиці;

II (2 пол. XIX ст. – 1 пол. XX ст.) – дедалі частіше розвиваються структуровані та глибокі наукові праці, що охоплюють сферу ономастики;

III (2 пол. XX ст. – до тепер) – вивчення власних назв (ономастики) здійснюється не лише філологами. Ця наукова розвідка об'єднує зусилля й інших експертів, чия фахова діяльність перетинається з даною дисципліною, як-от істориків, соціолінгвістів та культурологів [13, с. 264].

В Україні вітчизняні лінгвісти та дослідники мови сформували новітній, дієвий термінологічний інструментарій в галузі ономастики. Ця система містить безліч понять та одиниць, у яких присутній складник «онім». Його походження сягає грецького слова «опута», що перекладається як «ім'я» або «назва». Зокрема, видатний український науковець-ономаст, член-кореспондент НАН України В. Німчук запропонував чітко розмежувати ці онімічні одиниці за їхніми значеннєвими категоріями, виділивши такі групи: автоетнонім, аллоетнонім, етнонім, антропонім, еронім, астіонім, гелонім, гідронім, катайконім, комонім, лімнонім, макротопонім, топонім, хоронім тощо [34]; згодом цей перелік суттєво розширився, куди увійшли такі поняття, як зоонім, таксонім, урбанонім, метронім, гінеконім, андронім, астронім, поетонім, парфумонім, бюрокронім, прагматонім, а також низка інших найменувань. При цьому варто зауважити, що діяльність із верифікації та кодифікації української ономастичної термінології невинно триває, постійно вдосконалюється, але досить часто, на жаль, зіштовхується з певними труднощами.

Сучасне ономастичне знання розгалужується на цілу низку спеціалізованих напрямків, кожен з яких жваво прогресує. Так, описова ономастика відіграє роль наріжного каменю всіх ономастичних розвідок, адже її ключовим завданням є колекціонування та глибинний аналіз власних назв. Теоретична ж ономастика спрямовує свої зусилля на з'ясування універсальних принципів становлення та функціонування всієї системи власних імен. Прикладна ономастика, зі свого боку, має на меті дослідити, як власні імена використовуються у повсякденному спілкуванні та в офіційно-діловій сфері. Літературна ономастика розглядає особливості функціонування власних імен у просторі художніх творів. Натомість, історична ономастика присвячена відстеженню еволюції власних назв у часі, а також вивченню їхніх тісних взаємозв'язків із культурно-історичними реаліями різних епох та регіонів [55, с. 47]. За твердженням Ю. Карпенка, усі

сучасні гілки ономастичних студій переживають період справжнього розквіту, динамічно еволюціонують та увінчуються свіжими вагомими здобутками [18, с. 16].

На нинішньому етапі у царині ономастики плідно працює ціла плеяда кваліфікованих науковців-ономастів, а найвідчутніші здобутки були досягнуті у ґрунтовному дослідженні таких категорій, як антропоніми, топоніми, гідроніми та поет оніми [45, с. 68]. Плідна та багаторічна науково-дослідна діяльність мовознавців увінчалася цілою низкою вагомих здобутків: появою безлічі ґрунтовних наукових розвідок, виданням фахових публікацій та галузевих часописів, проведенням представницьких міжнародних і всеукраїнських наукових форумів, а також заснуванням профільних ономастичних шкіл, дослідницьких центрів та осередків.

Сучасний розділ ономастики постає як плід довготривалої етнокультурної та лінгвістичної діяльності суспільства. Саме тому онімний лексикон аналізується та систематизується, беручи до уваги його формування й трансформацію в історичному контексті власних найменувань. Така динаміка, своєю чергою, зумовила виникнення концептів ономастичного поля й ономастичного простору [4].

Ономастичний світ, або ж сфера власних імен, постає як сукупність усіх найменувань, що функціонують у мовній системі певного народу. Вони слугують для позначення як існуючих, так і гіпотетичних чи цілком фантастичних об'єктів. Ця розлога іменна царина не є безладною, вона упорядкована та структурована в межах широкого поняття ономастичного поля [6].

Сфера власних імен, зі свого боку, становить собою лінгвістичну систему, яка володіє спільними властивостями, притаманними як усій її множині одиниць, так і кожній окремій складовій. До її суттєвих ознак належать присутність центральних та периферійних взаємозв'язків, смислова єдність, що передбачає однотипну значеннєву організацію лексичних

одиниць, а також експресивно-стилістичні відтінки й інші подібні аспекти. Усі ці риси функціонують взаємопов'язано, гармонійно доповнюючи та підсилюючи одна одну [4].

Центром усього ономастичного простору є антропонімічне поле. Воно Особові імена, разом із їхніми варіаціями, становлять серцевину онімної системи. Їхнє виокремлення як центральної складової ономастичного доробку зумовлене передусім високою частотністю вживання цих власних назв у мовленні, на противагу іншим видам онімів. Саме тому антропонімічні категорії формують основний сегмент онімного поля [4].

В. Ташицький свого часу окреслив головне покликання ономастики, зазначивши, що предметом її досліджень є як географічні, так і власні назви. Серед географічних назв, які становлять об'єкт вивчення цієї дисципліни, виділяють найменування місцевостей, гірських масивів та річкових систем, держав та їхніх адміністративно-територіальних одиниць, острівних утворень і материків, а також міські топоніми, такі як вулиці та майдани. Що ж до власних назв, то до них відносять індивідуальні імена, родові прізвища, народні прізвиська, різноманітні псевдоніми, а також геральдичні назви, найменування племен і народностей [53]. Більше того, ономастика заглиблюється у вивчення власних найменувань, що присвоюються тваринам, конкретним спорудам, а також багатьом іншим об'єктам. Вивчення цих особливих найменувань має суттєве значення не лише через їхню першочергову номінативну та розрізнявальну функцію, але й завдяки тим багатогранним історико-культурним відомостям, що криються в їхній сутності [48].

Під ономастиком розуміють увесь комплекс власних найменувань, характерних для конкретної етнічної групи, що вирізняються винятковою міцністю і віковою спадщиною.

Галузь ономастики володіє власним, ґрунтовним термінологічним інструментарієм. Ця система понять переважно формується з лексем

давньогрецького та латинського походження, невід'ємною частиною яких є морфема «онім».

У межах ономастичної термінології закладено не тільки конкретні поняття, а й вичерпні критерії та механізми для впорядкування, розмежування та класифікації всіх видів власних імен.

Якщо розглядати класифікацію власних назв детальніше, то вона охоплює низку різновидів, серед яких виділяють: антропоніми – індивідуальні імена людей, їхні прізвища та по батькові; етніоніми – позначення етнічних груп, народів та племен; топоніми – найменування географічних об'єктів та місцевостей; космоніми – терміни для позначення космічних тіл та небесних об'єктів; зооніми – імена та прізвиська представників тваринного світу; фітоніми – назви рослин та елементів флори; хрононіми – позначення часових періодів або відрізків часу; ергоніми – найменування організацій, громадських рухів, політичних партій та інших об'єднань; хрематоніми – сюди входять назви різноманітних матеріальних об'єктів, таких як знаряддя праці, зброя, інструменти, прилади, предмети побуту, а також витвори духовної культури; порейоніми – позначення транспортних засобів та шляхів сполучення; документоніми – найменування офіційних паперів, правових актів та інших документів; фалероніми – назви нагород, відзнак та знаків пошани; геортоніми – найменування святкових дат, урочистостей та ювілеїв; фіктоніми – вигадані імена персонажів художніх творів та літературних героїв; міфоніми – назви міфічних істот, фантастичних об'єктів та явищ; теоніми – імена божеств та сакральних сутностей [46].

Не менш важливими є наступні терміни: автоетнонім – це власна назва, яку етнос дає сам собі; або ж аллоетнонім – найменування певної народності, присвоєне їй іншою етнічною спільнотою; антропонім – власне ім'я особи; астіонім, що позначає власну назву міста або іншого урбаністичного центру; гелонім – унікальне найменування болотяної чи заболоченої місцевості;

макротопонім, який є власною назвою масштабного фізико-географічного об'єкта; метронім – найменування сина, утворене від імені його матері; андронім – назва жінки, похідна від імені її чоловіка; і, нарешті, гінеконім – найменування чоловіка, утворене від імені його дружини [44].

Антропонім (термін, що бере свої витоки з давньогрецьких слів «anthrōpos» – людина та «ονομα» – ім'я, назва) – це особисте найменування індивіда, що охоплює його прізвище, ім'я, по батькові, а також обраний псевдонім чи влучне прізвисько.

Проте їхнє застосування не обмежується лише прямим позначенням людини. Ці особові назви знаходять набагато ширше використання, проникаючи в різноманітні сфери життя. Вони слугують основою для номінації комерційних брендів та продукції (як-от батончики «Mars»), для географічних назв, зокрема топонімів (наприклад, урочище Кучмин Яр, Труханів острів, село Давидів Брід, місто Романів) та гідронімів (таких як затока Наталка, Авдієве озеро, річка Либідь). Антропоніми також використовуються для іменування представників флори (бегонія, камелія, Петрові батоги), визначення предметів гардеробу (реглан, галіфе), позначення марок транспортних засобів, різноманітних приладів та технологічних пристроїв (азбука Морзе, шрифт Брайля, літаки Boeing, бритва Gillette, револьвер Colt). Нерідко вони перетворюються на загальні іменники, або апелятиви (наприклад, «ті тушки», «хуліган»), та багато інших найменувань.

Антропоніміка є важливим розділом ономастики, що присвячений вивченню всієї сукупності назв людини. До цієї сфери належать власні імена осіб, патроніми (імена по батькові), прізвища, родові найменування, прозвища, псевдоніми, криптоніми, а також позначення міфологічних, фольклорних та літературних персонажів [40].

Іменна скарбниця будь-якого етносу утворює суттєвий пласт лексики його мови. Визначальною ознакою української антропонімії виступає

помітне розмежування між канонічними (сакральними) та повсякденними (побутовими) формами, а також широке розмаїття фонетичних і дериваційних видозмін, що спостерігається в численних регіональних говірках українського мовного простору [32].

Життєвий шлях антропонімів – їхнє зародження, багатовікова еволюція та унікальні аспекти використання – нерозривно сплетені з віруваннями, культурним надбанням і народними звичаями. Відтак, система особових назв слугує невичерпним матеріалом для проведення глибоких історичних, релігієзнавчих, етнографічних, культурологічних та багатьох інших наукових розвідок [36].

Антропонімія як науковий напрямок оформилася в самостійну галузь ономастики протягом 60-70-х років минулого століття. Саме в 60-ті роки було започатковано планомірне й ґрунтовне вивчення української антропонімічної системи. Серед чільних дослідників, які зробили вагомий внесок у цю царину, варто назвати імена Л. Гумецької, Ю. Редька, М. Худаша, П. Чучки, О. Сухомлина, Р. Керсти та багатьох інших видатних учених. Особливу увагу теоретичним проблемам антропонімії у своїх розвідках приділяли М. Худаш, П. Чучка та Ю. Редько, чий доробок став фундаментом для подальших наукових студій [5].

За свідченням дослідників української ономастики, найперші розвідки антропонімічного спрямування були занотовані ще в літописному зводі «Повість минулих літ», що охоплює період X–XII століть. На початку XX століття значний внесок у розвиток цієї галузі зробили наукові доробки таких видатних постатей, як М. Сумцов, А. Степович, В. Ястребов, В. Охримович, В. Сімович. Особливо варто відзначити працю І. Франка «Причинки до української ономастики», видану у 1906 році, яка поклала фундамент для української ономастичної науки та надала потужний імпульс її подальшому розквіту як самостійної лінгвістичної дисципліни.

Значний внесок у вивчення антропонімів – тобто власних особових назв – на різноманітному мовному матеріалі, що охоплює як регіональні говірки, так і загальноукраїнську мовну скарбницю, зробили численні науковці. До цієї плеяди дослідників належать такі відомі імена, як Ю. Редько, П. Чучка, М. Худаш, Р. Керста, І. Сухомлин, А. Залеський, О. Неділько, Г. Бучко, Н. Пасік, Г. Аркушин, С. Панцьо, І. Єфименко, Н. Вирста, Ю. Громик, І. Фаріон, М. Демчук, О. Хвіщук, Л. Ящук та багато інших лінгвістів. Окремо слід відзначити й тих, хто присвятив себе укладанню ґрунтовних словників власних імен, зокрема Л. Скрипник, Н. Дзятківську та І. Трійняк.

У царині української ономастики накопичено значний обсяг наукових досліджень, присвячених особливостям стилістичного застосування антропонімів (власних особових назв) у різних сферах комунікації. У цих працях акцентується увага на тому, що особові імена, залежно від контексту та ситуації спілкування, здатні проявлятися в численних видозмінах. Поруч із офіційно закріпленими, повними, документальними формами співіснують їхні розмовні, повсякденні та неформальні варіанти [43, с. 9].

Антропоніми, передусім, позначають власні імена осіб, проте їхня сфера охоплює і ширший спектр найменувань. Ця різноплановість зумовлена багатогранністю та історичним розвитком культури етносу, унікальними рисами людської психології, усталеними звичаями та іншими чинниками [22]. Відтак, це зумовлює значне розмаїття у систематизації антропонімів.

Систематизація особових назв базується на широкому спектрі різнорідних показників. До уваги беруться як смисловий взаємозв'язок найменування з особою, так і витоки появи власного імені, а також його лексичні характеристики й фонетичне втілення [43].

Хоча антропоніми й є назвами осіб, вони охоплюють багатогранний світ власних найменувань, що зумовлено глибокими пластами культурно-

історичного розвитку, унікальними аспектами людської психіки, а також багатовіковими традиціями та іншими соціокультурними чинниками [43].

Розглядаючи антропонімічну систему, можна виокремити кілька форм антропонімів:

1. Особисте ім'я, що є нашим першим і неповторним найменуванням, даним нам ще при народженні, виконує значущу функцію. Воно не лише слугує для позначення кожної людини, але й відіграє вирішальну роль у її ідентифікації та розрізненні серед інших [19].

2. Патроніми – це імена, утворені від батьківського імені. У переважній більшості світових мов, зокрема в англійській та китайській, подібний елемент іменування традиційно не є поширеним. Однак у слов'янському антропонімічному просторі вони становлять органічну та незамінну складову для повноцінної ідентифікації особистості.

3. Прізвище - родовим або сімейним успадкованим найменуванням. У більшості культур воно слугує показником родинної приналежності, що переходить у спадок від предків до нащадків. Як правило, фамілія дитини переймається від батька [41].

4. Родові імена - які передаються з покоління в покоління, часто цінуються вище, ніж прізвища, що людина набуває впродовж життя. Зокрема, коли жінка вступає у шлюб, її прізвище по народженню змінюється, проте її справжнє родове ім'я, що є символом її коріння та спадщини, залишається непорушним і незмінним [13].

5. Андронім — це найменування жінки, утворене від імені, прізвища або прізвиська її чоловіка. Для позначення цього явища також вживається термін «маритонім». Практика називати одружену жінку за її супругом є загальною рисою слов'янських народів. Однак місце та роль андронімів у лексичному складі різних мов, а також на різних етапах їхнього історичного розвитку, не є універсальними. Наприклад, у давньоукраїнській мові вони вільно використовувалися в усіх стильових прошарках. На противагу цьому,

у сучасній українській мові андроніми не застосовуються в офіційному спілкуванні. Фахівці з ономастики розглядають їх як особливий різновид прізвиськ[40].

6. Прізвисько – це своєрідне додаткове найменування, що закріплюється за людиною її оточенням. Воно формується, як правило, на основі яскравих проявів вдачі, помітних особливостей зовнішності, а також нерідко зумовлене специфікою професійної діяльності чи неординарними життєвими ситуаціями [51].

Переважну більшість утворюють прізвиська, котрі відображають індивідуальні зовнішні або внутрішні особливості особистості. Окрім суто фізичних та ментальних властивостей, нерідко приводом для виникнення прізвиськ виступає сфера занять або професія, манера спілкування чи специфіка говору, певні дії, географічне походження чи національна належність, а також соціальний статус індивіда [51].

7. Псевдонім – це особливе, часто вигадане ім'я, прізвище або своєрідний авторський знак, котрим особистість послуговується у своїй публічній або професійній сфері замість справжнього, офіційного імені. До подібних умовних імен або творчих підписів нерідко вдаються письменники, журналісти, актори, а також численні інші представники культурної та мистецької галузей. Натомість, справжнє, особисте ім'я автора або діяча, що є протилежністю псевдоніма, позначають терміном «автонім»[11].

Власне, псевдонім не є відреченням його носія від власної ідентичності, а навпаки, у багатьох ситуаціях він успішно витісняє собою офіційне ім'я. До ключових мотивів обрання подібних імен-псевдонімів належать: бажання замінити надмірно громіздке ім'я на стисліше та легше для запам'ятовування; намагання обрати промовисте ім'я, яке б гармоніювало з обраною сферою діяльності, індивідуальною творчою або громадянською позицією, а також відповідало естетичним уподобанням поточної епохи; прагнення вибрати ім'я, що не акцентувало б увагу на національній

приналежності особистості та не привертало зайвої уваги до її походження; бажання уникнути небажаної ідентифікації або плутанини з іншою особою, що працює в тій самій галузі та має тотожне чи дуже схоже ім'я [43].

Поряд із традиційними псевдонімами, що знаходять своє застосування у царинах літератури та мистецтва, зустрічається також чимало суміжних феноменів. Їх цілком слушно можна зараховувати до особливих різновидів або ж форм цих умовних імен:

– криптонім — це особлива форма вигаданого імені, призначена для того, щоб ретельно замаскувати справжнього творця твору та цілком унеможливити його ототожнення як із власним, справжнім ім'ям, так і з будь-яким іншим публічно відомим псевдонімом автора. Зазвичай криптоніми застосовують у випадках, коли йдеться про контроверсійне або потенційно ризиковані публікації;

– гетеронім — це своєрідне авторське найменування, що його творець застосовує виключно для окремої частини свого літературного доробку. Такий підхід практикується з метою увиразнити чи відокремити певну сукупність творів, об'єднаних спільними рисами, тематичними спрямуваннями або стилістичними особливостями;

– літературна маска — це не реальний, а радше уявний творець або фіктивний письменник, за яким стоїть справжній автор. Ця вигадана особистість, своєрідний мистецький образ, слугує нібито творцем чи суб'єктом, якому приписується авторство конкретного твору або цілої низки літературних доробків;

– алонім — це вдавання до імені дійсної або історичної постаті, коли автор вирішує не розкривати власної ідентичності. До такого прийому досить часто вдавалися в добу пізньої античності та протягом Середньовіччя з метою надати своїм літературним витворам додаткової ваги, солідності та ширшого розголосу, користуючись гучним або шанованим іменем;

– ананім – це особливий лінгвістичний феномен, що полягає в утворенні нового найменування або псевдоніма шляхом зворотного розташування літер початкового, власного імені. Цікаво, що подібні обернені імена були притаманні не лише митцям пера – письменникам та літераторам, – але й зустрічалися серед вигаданих, напівміфічних чи навіть містичних постатей. Яскравим прикладом цього є знаменитий граф Дракула, який фігурував під ананімом «Алукард»;

– астронім — це особливий різновид псевдоніма, де ім'я або особистість автора заміщується чи символічно позначається за допомогою розмаїтих типографських символів. Зокрема, йдеться про використання таких графічних позначень, як зірочки (***) , або подібних друкованих знаків [32].

8. Нікнейми – це спеціально створені імена або прізвиська, які користувачі вигадують і застосовують для власної ідентифікації в мережевому середовищі. Цей мережевий ідентифікатор, що слугує своєрідним способом самовираження та представлення віртуальної особистості в онлайн-комунікації, є відносно недавнім явищем в ономастиці. Саме ця новизна зумовлює наявність численних наукових підходів до вивчення та трактування даного феномену, які, попри все, демонструють значну кількість спільних ознак [21].

9. Власні імена, якими позначають героїв зі сторінок літературних творів, дійових осіб народних сказань та персонажів стародавніх міфів [11].

Антропоніми, глибоко пов'язані з культурним та історичним спадком, слугують дзеркалом унікального етнічного колориту кожної нації. Це явище отримало назву національно-культурного компонента слова. Його прояв відбувається через характерні ознаки, зумовлені специфікою життєвого укладу певної етнічної спільноти, яка є носієм мови, а основоположною підвалиною для цього компонента виступає національний менталітет, чи то пак, особливості світогляду народу [27].

Українські антропоніми, залежно від епохи їхнього формування, своєю чергою, групуються в чотири основні категорії:

1) архаїчними вважаються ті найменування, що зародилися ще до XI століття. До них передусім належать особові назви праслов'янської доби, а також християнські імена, які походять з грецької, латинської та старосврейської мов. До цього давнього антропонімічного пласту частково зараховують також прізвиська, що слугували додатковим засобом розрізнення особи. Окрім того, сюди відносяться етноніми, котрі в ту епоху нерідко виступали в ролі назв родів та племен (генонімів та племенонімів). Значну частку міфонімів, а також окремі космоніми також можна віднести до архаїчних форм [46, с. 299-300];

2) оніми давньої доби, які беруть свій початок у XI-XVIII століттях, вже переважно знайшли своє відображення у численних писемних пам'ятках. Серед них, на додачу до звичних особових імен та прізвищ, вже чітко розрізняються прізвища, патроніми (імена по батькові), етноніми та псевдоніми. Саме в цей історичний період спостерігається інтенсивне виникнення великої кількості власних назв, які тісно пов'язані як з повсякденною матеріальною, так і з багатогранною духовною діяльністю людства;

3) упродовж XIX-XX століть спостерігається значне примноження власних назв. Їхня кількість, чітко зафіксована та усталена, збільшується завдяки бурхливому розвитку наукової та технологічної сфери. Відбувається виникнення надзвичайно великої кількості особових імен, родових прізвищ, характерних прізвищ, творчих псевдонімів, а також антропонімів, що слугують для окреслення титулу або соціального статусу людини. Водночас, практично не фіксуються новоутворені етноніми, катойконіми чи міф оніми [46, с 301];

4) сучасні феномени, що постали в XXI столітті. Вони охоплюють різноманітні найменування, що з'являються в нинішню епоху. Це, зокрема,

значна кількість особистих імен та численних прізвищ. Особливого розмаху набуває вживання псевдонімів. Із прогресом глобальної мережі Інтернет виникає новітній напрямок у галузі антропоніміки – нікнейміка [46, с 302].

Згідно з етнічними уявленнями українського народу, нинішні власні імена доцільно розподілити на низку категорій, котрі формувалися та еволюціонували упродовж численних віків:

1. Прадавні, дохристиянські імена, що колись були у широкому обігу, нині майже цілком втратили свою колишню популярність та опинилися на узбіччі сучасного іменослова. Їхні відлуння, проте, ще можна зустріти у багатьох прізвищах, де вони збереглися як спадок минулого. Проте останнім часом спостерігається цікава тенденція: сучасні батьки знову починають обирати для своїх нащадків такі імена, як Світлана, Володимир та їм подібні, повертаючи їх до життя.

2. Особові імена візантійського та християнського походження, із самого початку своєї присутності на слов'янських землях, сприймалися як запозичені. Переважна більшість цих найменувань зазнала адаптації шляхом перекладу або смислового копіювання (калькування), часто з урахуванням індивідуальних рис та властивостей людини, яка його носила.

Власні імена християнського походження, що побутують у слов'янському іменному просторі (як-от Максим, Андрій, Дмитро, Юрій), мають свою виразну своєрідність. Вона полягає в тому, що на власне українській землі формуються певні альтернативні або паралельні варіації, особливо коли носіями цих імен є знакові постаті. Приміром, від повного імені Олександр виникли самобутні чоловічі форми – Олесь, Лесь (а жіноча – Олесья), прикладами чого слугують Лесь Мартович, Лесь Курбас, Олесь Гончар [50].

3. Особові назви, що відзначаються регіональною специфікою та поширені лише у певних місцевостях, стали частиною іменного фонду корінного українського населення. До цього розмаїття власних імен

інтегрувалися численні запозичення з інших культур. Зокрема, помітне місце посіли угорські імена: Йовшика, Пішта, Фері, Імрі, Тібор, Гіза, Жужа. Поруч із ними зустрічаються й чеські форми: Божена, Власта. Присутні також польські іменні звороти: Юзик, Броня, Кася. Особливу групу становлять румунські назви: Даць, Флорій, Думіка, Никанора, Ляна, Нуця. А також германські іменування: Вілі, Руді, Герміна, Герта, Йоганка, та низка інших подібних [27].

4. Сучасний період вирізняється широким розповсюдженням імен іншомовного походження. Специфіка нинішнього часу полягає в поступовому розмиванні української культурної самобутності, що є наслідком взаємного впливу різноманітних традицій, і це особливо помітно у сфері особових назв (наприклад, Амін, Ахмет, Аббас). Нерідко вибір імені для дитини мотивується шануванням видатних особистостей як вітчизняного, так і міжнародного масштабу (як-от Білл, Юлія), або ж натхненням від персонажів кінематографа чи художньої літератури (такі як Аліса, Поліна).

Дослідник М. Худаш пропонує вичерпну систематизацію прізвищевих назв, поділяючи усі ці найменування на три основні групи: 1) власне антропонімі – належать іменування, що ґрунтуються винятково на матеріалі антропонімічної системи, тобто на суто особових іменах, наприклад: Марія, Іван та подібні; 2) Апелятивні – це найменування, які не позначають особу за її власними, привласненими іменами; натомість, особисте ім'я заміщується загальною назвою (апелятивом). Завдяки таким антропонімам може здійснюватися не тільки розпізнавання людини, а й функція звертання або привернення уваги; 3) Антропонімічно-апелятивні – у цих іменуваннях, окрім особистих назв людини, як допоміжний засіб для її розрізнення, також використовується апелятивна форма (тобто загальна назва) [27, с. 110].

З огляду на кількість їхніх складових елементів, особові найменування (антропоніми) зазвичай класифікують на декілька категорій: односкладові, двоскладові, трискладові або навіть чотирискладові власні імена [40, с. 110].

I. Концепція одночлених антропонімів ґрунтується на застосуванні виключно єдиного особового імені або індивідуального позначення з метою точного розрізнення особистості.

Система особистих назв, що складалася з єдиного елемента, була характерною виключно для початкових етапів становлення людської цивілізації. У ті далекі часи для розрізнення окремих індивідів у межах спільноти цілком вистачало одного індивідуального імені або прізвища. На сьогодні ж односкладові антропоніми широко застосовуються у повсякденному мовленні для неформального спілкування та ідентифікації в колі близьких або добре знайомих людей. Також вони можуть траплятися в художніх творах, коли повне іменування персонажа вже розкрито для читача. У подібних обставинах ці скорочені

II. Двочленні назви. Розглядаючи подвійні найменування, варто зазначити, що характерною особливістю цього виду антропонімів є усталене сполучення слів, що слугує для чіткого визначення особи. У цій структурі головним складником зазвичай виступає індивідуальне ім'я, яке доповнюється іншим особистісним ідентифікатором. Переважно, такі дволексемні антропоніми формуються за зразком: власне ім'я та прізвище, або ж ім'я та по батькові [40].

III. Тричленні іменування. Цей поширений вид найменування являє собою традиційну для української антропонімії структуру, що складається з особового імені, по батькові та родового прізвища. Такі повні ідентифікатори, як правило, застосовуються для більш ґрунтовної та докладної ідентифікації під час офіційного засвідчення особи [40].

IV. Чотирикомпонентні імена. Практика іменування особистостей за допомогою чотирикомпонентних назв, або ж чотиричлених антропонімів, слугувала для ідентифікації тих, хто походив з певного феодального сімейства чи його родовідної гілки. Саме тому в структурі таких особистих

найменувань незмінно присутній елемент, який чітко засвідчує цю родову або генеалогічну приналежність індивіда. [40].

В арсеналі мови власні назви посідають винятково важливе місце, адже не лише іменують об'єкти чи явища, а й містять у собі глибокий культурний та історичний пласт. Однією з ключових галузей ономастики, науки про імена, є топоніміка. Топоніміка, що походить від грецьких слів «топос» (місце) та «онома» (ім'я, назва), заглиблюється у вивчення генезису, дистрибуції та трансформації топонімів – географічних найменувань. Це стосується назв річок, озер, морів, гірських масивів, а також урбаністичних об'єктів – міст, селищ та вулиць. Її взаємозв'язок з історією та географією є надзвичайно тісним та нерозривним [44].

Одним з найвагоміших свідчень глибокого коріння назви «Україна» є згадка у Київському літописі, що датується 1187 роком. Літописець, описуючи відхід у вічність переяславського князя Володимира Глібовича, занотував: «за ним Україна багато потужила». У період XIV—XVI століть на тогочасних мапах географічні обшири, що тепер належать Україні, іменували по-різному: Рутенією (від давнього кореня «Русь»), Сарматією (за назвою сарматських племен, що колись населяли ці терени) та Куманією (таким терміном європейці позначали половецькі племена, які мешкали у південноукраїнських степах). Починаючи з XVI століття, чужинці стали називати ці українські землі «козацьким краєм». Проте, варто зазначити, що на європейських географічних картах того ж часу траплялося також й найменування «Україна» [43].

Топонімічна система української мови включає невизначену кількість одиниць, адже топоніми слугують для найменування окремих географічних об'єктів, виокремлюючи їх із сукупності однорідних. Окрім загальномовної номінативної функції, властивої всім лексичним одиницям, географічні назви виконують низку специфічних завдань, притаманних власним іменам: адресна функція – вони чітко ідентифікують географічні пункти на

місцевості, виконуючи роль адресного вказівника; диференційно-індивідуалізуюча функція – виділяють та розрізняють об'єкти, протиставляючи їх один одному; характеризує функція – інформують про визначні особливості або властивості позначуваних об'єктів (наприклад, гора Висока, річка Грузька, місто Запоріжжя); експресивна функція – передають ставлення до названого об'єкта, посилюючи виразність мовного знака (як-от, село Довгеньке, річки Вонючка, Гнилице); меморіальна функція – увічнюють пам'ять про значущі ідеологічні цінності, видатних державних діячів, політичні об'єднання тощо (наприклад, місто Кіровоград, село Радянське); текстоутворююча функція – виступають засобом ідейно-змістового об'єднання сюжетної лінії художніх або публіцистичних творів, особливо коли інтегровані у структуру заголовка (наприклад, роман «Берестечко», поема «Полтава») [44].

Природне оточення має неабияке значення, виступаючи визначальним чинником, який формує життєвий шлях етносу в усіх його вимірах: від господарського поступу та суспільної організації до історичного становлення та духовного збагачення.

1.3. Історія досліджень власних назв у художньому тексті

На наш погляд, видається обґрунтованим застосування терміна «літературно-художній онім» для номінації власних назв у аналізованому художньому матеріалі. Поряд із цим, такі терміни, як «літературно-художній антропонім» (ЛХА), «літературно-художній топонім» (ЛХТ), «літературно-художній зоонім» (ЛХЗ), «літературно-художній ергонім» (ЛХЕ) тощо, доречно використовувати для детальної класифікації конкретних різновидів пропріальної лексики в межах літературного твору. Адже їхня універсальність дозволяє застосовувати ці поняття в значно ширшому контексті, охоплюючи всі без винятку літературні роди та жанри.

Багатовимірною й непросту будову, що є характерною для об'єкта ономастичних досліджень, стає підґрунтям для запровадження низки

спеціалізованих термінів. Серед них виокремлюють такі поняття, як онімний (або ономастичний) простір, онімне (або ономастичне) поле та ономастикон.

Л. Селіверстова акцентує увагу на ономастиконі як на нерозривній складовій ідіолекту письменника, що формується та детермінується його світобаченням і художнім задумом. Водночас дослідниця підкреслює, що увесь онімний простір, котрий охоплює всі імена – від титульного заголовка як першого знака до фонових, епізодичних власних назв, – становить собою особливу лексичну систему, наділену унікальними універсалиями [38, с. 10].

Г. Лукаш докладно розкриває глибинні структурно-сміслові особливості ономастичного ряду художнього тексту, виявляючи при цьому ієрархічну підпорядкованість власних назв у межах твору. Дослідниця також переконливо демонструє, як ця онімія гармонійно співвідноситься з обраним функціональним стилем та загальноприйнятими універсалиями мистецького полотна [27, с. 8]. Зокрема, вона підкреслює, що антропоніми є серцевиною онімного простору твору, натомість топонімічні назви утворюють допоміжний пласт. Фонове ж наповнення поетонімічної системи формують інші категорії власних назв. Подібно до цього, Г. Шотова-Ніколенко також акцентує увагу на периферійних онімах (іменах людей та географічних назвах) у загальній структурі ономастикону [52, с. 62].

Дослідниця О. Усова приділяє значну увагу онімним комплексам, які існують у структурі ономастичного простору літературно-художнього твору. Вона акцентує на їхній важливій ролі у створенні лексико-семантичної сфери найменувань, що охоплює як основних, так і другорядних персонажів. Крім того, ці поля сприяють налагодженню смислових взаємозв'язків у межах усієї системи власних назв, яка розгортається в певному просторово-часовому континуумі [48, с. 159]. Отже, можна стверджувати, що літературно-художній ономастикон являє собою цілісний світ власних імен та назв, які органічно вплітаються у канву художнього твору, становлячи невід'ємний компонент індивідуальної мовної манери автора.

Т. Немировська рекомендує звертатися до термінологічного апарату справжньої ономастики, оскільки він є ґрунтовнішим та ширше апробованим. Відповідно, у контексті літературної ономастики «ономастичний (або онімний) простір» – це сукупність усіх власних назв, їхніх категорій та типів у художніх творах. За аналогією також використовуються терміни «топонімний простір» та «антропонімний простір» в межах художнього твору. Ми розглядаємо їх як окремі підкатегорії онімного простору та цілком погоджуємося з позицією В. Калінкіна, котрий пропонує у визначенні «ономастичний простір» застосовувати компонент «онімний». На його думку, в останні роки термін «ономастика» здебільшого використовується для позначення науки, що вивчає особові імена, а для ідентифікації груп імен застосовуються поняття «оніми» і, в узагальненому сенсі, – «онімія», що, як вважає дослідник, саме і формує термінологічні пріоритети [16, с. 168]. Окрім цього, В. Калінкін, задля визначення цілісного обсягу власних назв, що функціонують у межах літературного твору, запровадив поняття поетонімосфери.

Згідно з концепцією Т. Вінтонів, терміни «поетонімосфера» й «онімний простір» є рівнозначними, по суті, синонімічними. Авторка визначає це явище як цілісну, системно побудовану та ієрархічно впорядковану сукупність усіх пропріумів (власних імен), що активно задіяні в канві художнього твору [8, с. 86]. Науковиця, зі свого боку, підкреслює взаємообумовленість цих понять, акцентуючи увагу на тому, що зародження онімного середовища та його подальша еволюція в поетонімосферу в межах художнього тексту розкривається в безперервному розвитку. Основною ж засадою, що формує поетику поетонімосфери, виступає або точне відтворення реалій та усталених правил, або ж значущі відхилення від них [8, с. 86].

Онімний ландшафт літературного твору розмежовується на низку сегментів, враховуючи унікальність прямого смислового наповнення власних

найменувань, їхню кореляцію з лінгвокультурним та національним іменословом, методи трансформації словотвірних елементів імен, а також інші лінгвостилістичні особливості.

У своїх працях Т. Крупеньова здійснює ґрунтовний аналіз структурної організації онімного простору, запроваджуючи концепцію опозиційної онімії як ключовий конститутивний принцип упорядкування цілісного онімного континууму. Цей принцип реалізується через акцентування на центральній антонімії, алюзійній та контрастній опозиціях у межах хронотопу художнього тексту, архітектоніка якого детермінована он імами [24, с. 119].

Фундаментальне осмислення визначальної функції ВН в архітектоніці художнього твору та його фабульному розгортанні, що виступає як ефективний лінгвостилістичний інструментарій для атрибуції та індивідуалізації персонажів за критеріями їхньої соціальної приналежності, етнонаціональної ідентичності та регіональної специфіки [3, с. 5], як «відображення індивідуального, авторського сприйняття світу» [36, с. 23] Ця обставина (або ж згаданий фактор) стала потужним каталізатором для жвавішої активізації наукових розвідок (або дослідницької діяльності) у даній царині (чи зазначеній галузі) на українських теренах. З огляду на це, доцільно виділити (або можна окреслити) наступні етапи становлення (чи фази еволюції) літературно-художньої ономастики (далі – ЛХО) в Україні:

1. Ранній період становлення цієї галузі датується шістдесяти-сімдесяти роками двадцятого століття. Саме тоді починають зароджуватися перші наукові праці та розвідки, що були переважно зосереджені на вивченні літературної антропонімії. Серед перших дослідників, які зробили значний внесок у цю царину, варто відзначити С. Бевзенка, А. Критенка, М. Фаненка, П. Чучку та інших визначних науковців.

2. Етап становлення ЛХО припадає на останні десятиліття ХХ століття – період з 70-х по 90-ті роки. Саме тоді значний поштовх для його розвитку дала поява фундаментальних напрацювань Ю. Карпенка, які

заклали міцний науковий фундамент. На цій основі ціла плеяда мовознавців, зокрема Л. Белей, Л. Біла, Е. Боєва, В. Галич, В. Калінкін, Т. Ковалевська, Л. Кричун, Г. Лукаш, І. Мариненко, І. Маруніч, Т. Немировська та багато інших, активно розробляла теоретичні та емпіричні наукові праці, присвячені проблематиці ЛХО.

3. На сучасному етапі, що охоплює період від кінця ХХ століття дотепер, помітно поживалися наукові розвідки з ономастичного простору українських та зарубіжних письменників, зокрема тих, хто творив на межі тисячоліть. У цьому контексті активно формуються новітні погляди на смислові та функціональні особливості власних назв у структурі художнього тексту. Значний внесок у цю сферу роблять такі науковці, як Н. Бербер, А. Вегеш, Т. Крупеньова, Л. Литвин, Т. Можарова, Л. Петрова, Н. Попович, Л. Селіверстова, О. Сколозdra, А. Соколова, О. Усова, І. Хлистун, Я. Шебештян, Л. Шестопадова, Г. Шотова-Ніколенко та інші.

Знаковою віхою в еволюції лінгвістичного аналізу художніх онімів (ЛХО) на українських теренах послужила друга половина ХХ століття, коли з'явилися ґрунтовні, засадничі наукові розвідки Ю. Карпенка. Вони сформували надійне підґрунтя для глибинних теоретичних узагальнень щодо сутності та механізмів функціонування власних назв у художньому тексті. Під його мудрим проводом представники Одеської ономастичної школи невпинно й плідно розвивали свою діяльність у цій науковій царині.

Згодом сформувалися Донецька та Ужгородська ономастичні школи, науковці яких присвячують свої праці вивченню генезису, історичного розвитку та способів функціонування власних назв у літературних творах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Дослідники цих лінгвістичних осередків активно обстоюють власні концепції щодо теоретичних засад літературної художньої ономастики, а також специфіки смислових та функціональних особливостей онімів у художньому тексті.

Ключовим завданням лінгвохудожнього опрацювання (ЛХО) виступає розкриття своєрідності функціонування специфічних вербальних одиниць (ВІ) у канві мистецького твору. Мовленнева матерія художньої літератури привернула пильну увагу дослідників, розглядаючись як цілісна функціональна система. У ній яскраво проявляються життєві, динамічні процеси її становлення та еволюції, зокрема механізми стилістичного оформлення та упорядкування, в яких важливе значення мають вербальні нюанси (ВН). На наш погляд, ЛХО є багатообіцяючою науковою галуззю, що володіє значним потенціалом для подальшого прогресивного розвитку та глибокого вивчення своїх предметних областей.

Отже, сучасна антропонімія є важливою складовою великої лінгвістичної науки ономастики, яка вивчає власні назви, їх функціонування, будову, а також основні закономірності утворення, зміни та розвитку, охоплюючи широкий спектр власних назв, включно з антропонімами (іменами, прізвищами, прізвиськами людей) та топонімами (назвами географічних об'єктів).

Літературно-художні антропоніми є традиційним і глибоко дослідним об'єктом української ономастики через їхню вагому репрезентацію у художніх творах, що дозволяє ґрунтовно вивчати їхню семантику, структуру та функції в тексті. На відміну від антропонімів, літературні оніми інших семантичних класів, зокрема топоніми, хоч і менш рівномірно та кількісно представлені у всіх художніх творах, також є цінним, хоча й частково дослідженим матеріалом, оскільки їхнє вивчення має велике значення для розуміння художнього світу твору, його локалізації, культурного контексту та символічного навантаження, підтверджуючи, що імена людей та місць у літературі тісно взаємодіють, створюючи цілісну ономастичну систему.

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У СУЧАСНИХ ТВОРАХ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

2.1. Антропонімічний контекст: імена, прізвища та військові позивні у лінгвістичному дослідженні

Літературно-художні антропоніми становлять невід'ємний елемент архітектоніки будь-якого наративу, оскільки саме у власне ім'я персонажа автор інкорпорує значний семантичний та характерологічний потенціал [7, с. 7]. Аналіз літературно-художньої антропонімії в творах сучасних письменників дає змогу виокремити індивідуально-стильові риси власних назв – імен, прізвищ, позивних персонажів, зумовлені різноманітними факторами. Антропоніми репрезентують особистість у художньому тексті та є важливим аспектом, оскільки вони несуть особливе семантичне та стилістичне навантаження. Автори використовують різноманітні підходи до найменування персонажів, враховуючи їх роль і характеристики.

Під час формування антропонімічного корпусу для своїх персонажів, письменники приділяють особливу увагу первинній семантиці власних імен, реалізуючи через них авторське бачення та насичуючи їх широким спектром конотативних відтінків. Відтак, дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературних антропонімів у сучасному художньому дискурсі постає значущою проблемою в царині ономастики.

Антропонімікон у художніх творах – це система власних імен персонажів, яка відображає особливості культурного, соціального та історичного середовища твору. Він містить чоловічі та жіночі імена, прізвища, які автор використовує для характеристики героїв, створення певного образу та відтворення реалій епохи.

Використання антропонімів у творах дозволяє читачеві краще орієнтуватися у соціальних зв'язках, стосунках між персонажами, визначати

їхнє походження, статус, рід занять, моральні якості. Наприклад, вибір імені може підкреслювати національну належність, характерні риси чи навіть долю персонажа.

Аналіз імен, прізвищ, псевдонімів у художніх творах часто охоплює вивчення їхнього походження, значення, структурних особливостей та варіантів вживання.

2.1.1. Особові імена

У творах Сергія Коропа «Бокер Тов 2022» та Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» широко представлений антропонімікон, що включає різноманітні чоловічі та жіночі особові імена персонажів. Він виконує не лише функцію позначення конкретних героїв, а й стає засобом розкриття їхніх характерів, соціального статусу, професійної належності та навіть національної чи культурної приналежності. Через імена читач може легше орієнтуватися у взаємовідносинах персонажів, а й відстежувати сюжетні лінії та зрозуміти соціальний контекст подій.

Серед антропонімів, що зустрічаються в художніх творах, виокремлюється низка характерних структурних типів. Власне ж ім'я персонажа здатне слугувати основою для утворення як однокомпонентних, так і дво- чи багатоскладових іменувань.

Однокомпонентні особові імена траплялися не часто: Костянтин, Лука, Тетяна, Андрій, Данило, Денис, Вадим, Євген, Зиновій, Олена, Олексій, Оксана, Ігор, Софія, Маргарита, Дмитро: Лука – побратим Холода: «*Лука підійшов, привітався з Анджеєм*» [20], Дмитро – є одним із знайомих автора, що згадується побіжно в контексті колективного досвіду війни: «*Після початку вторгнення Дмитро лишається в Києві*» [28].

Двокомпонентні конструкції, що поєднують власне ім'я та загальну назву, зазвичай слугують для визначення певних рис та особливостей індивідів, що стосуються їхніх родинних зв'язків, фахової приналежності чи суспільного становища: дружина Ірина, кінорежисер Аркадій, побратим

Саша, дружина Світлана, син Іван, син Олександр, чоловік Ігор, кума Наталя, похресниця Настя, дружина Ольга, донька Захарія, син Андрій, сестра Марія, мама Раїса, брат Євген, співробітниця Жанна, лікарка Тетяна.

Особові назви, сформовані за моделями «ім'я по батькові» та «власне ім'я у поєднанні з по батькові», здатні нести конотативне навантаження, котре свідчить про поважливе ставлення, а також виконувати номінативну функцію, виступаючи в ролі офіційного особового імені дійової особи. Наприклад: Федір Микитович: *«Мене звати Федір Микитович»* [20], Петро Данилович *«До кімнати ввійшов Петро Данилович»* [20].

Чоловічі особові імена у творах вжиті:

- у повній формі (13 лексем): Костянтин, Лука, Андрій, Данило, Денис, Вадим, Євген, Василь, *Зиновій*, Олексій, Іван, Ігор та Олександр: *«Ольгу, її чоловіка Ігоря і сина Олександра окупанти вивозять у невідомому напрямку»* [28], Юрій: *«Батько Ані, Юрій, називав доньку «Бубочка»* [28];

- у формі структурних варіантів (7 лексем): Слава, Сашко, Толя, Юра, Діма, Андрюша, Вітя: *«Яким ти був, Вітя?»* [28]. Переважно це імена, утворені способом усічення: Слава, Толя і усічено-суфіксальні у поєднанні із суфіксацією: Сашко. Такі варіанти виражають зменшено-пестливе значення. Трапляються і росіянізми: Андрюша.

Жіночі особові імена вжиті:

- у повній формі (9 лексем): Ірина, Марія, Олена, Оксана, Світлана, Маргарита, Софія, Раїса, Жанна: *«Каже, що їх забере її співробітниця Жанна»* [28];

- у формі структурних варіантів (7 лексем): Соня, Надя, Наталя, Настя, Ліза, Оля та Зася (повне ім'я Захарія): *«Віктор просить передати його дружині Олі і доньці Засі слова любові та якщо з ним щось станеться – це не помилка»* [28]. Серед них – усічені варіанти (Надя – від Надія).

Особові імена українців за походженням поділяються на дві групи [13]:

– слов'янські імена (3 лексеми): Ярослав, Світлана, Надія. З-поміж власних назв слов'янського походження виокремлюється група, утворена на основі автентичних лексичних коренів, що репрезентують певні ознаки або побажання. Ім'я Ярослав є типовим прикладом слов'янського двокореневого імені, утвореного комбінацією елементів яр- (від «ярий» – сильний, енергійний) та слав- («слава»). Жіноче ім'я Світлана, відносно нове в слов'янському іменослові, походить від прикметника «світлий» і символізує світло, чистоту та сяйво: *«Євген із дружиною Світланою — наші з Оленою неймовірні гостомельські сусіди»* [28].

– запозичені християнські імена. Серед них:

а) латинського походження (6 лексем): Костянтин, Лука, Віктор, Маргарита, Наталія, Тетяна. Їх поширення зумовлене впливом християнства. Наприклад: Костянтин – від латинського прикметника «constans» «постійний, стійкий»: *«Агов, Костянтине! - крикнув Холод побратимові»* [20]; Тетяна – від іменні сабінського царя Татія або грецького «tatto» – «встановлюю»: *«Лука і Письменник гомоніли між собою, коли до підвалу вбігла сердита лікарка Тетяна і впевнено попрямувала до Вадима Кухаря, який сидів за столом і щось записував у свій зошит»* [20];

б) давньоєврейського (5 лексем): Данило, Іван, Марія, Єлизавета. Їх проникнення в мову зумовлене, насамперед, впливом біблійних текстів та християнської релігійної традиції. Так: Данило – від давньоєврейського Dani'el «Бог – мій суддя» або «Божий суд»: *«Лука вказав на Данила та Анджея»* [20]; Марія (варіант – Мар'я) – від давньоєврейського Міріам (або Маріамна) – «бажана», «гірка» чи «пані», є одним із найбільш шанованих імен у християнському світі: *«Дівчина рвучко встала, пересіла до подруги Марії на сидіння попереду»* [20]. Ім'я Жанна відносимо до пізніших запозичень;

в) грецького (16 лексем): Андрій, Олександр, Олексій, Василь, Євген, Денис, Дмитро, Анатолій, Аркадій, Зиновій, Юрій, Софія, Ірина, Олена,

Оксана, Раїса. Наприклад: Андрій – від грецького «andreios» – «мужній, відважний»: *«Андрію з ким ти розмовляє?»* [20]; Софія – від sophia «мудрість» (варіант Соня): *«Наша подруга Соня з Костянтинівки, прекрасна активістка і співачка, чю музику можна знайти в мережі під іменем Promsonya, опиняється у Львові, в центрі для переселенців»* [28]; *«Софія розмовляє з Оленкою, розповідає їй історію цієї жінки»* [28]. Вони набули поширення з прийняттям християнства;

г) скандинавського походження (2 лексеми): Ольга, Ігор. Ці найменування були адаптовані ще в давньоруську епоху. Жіноче ім'я Ольга, етимологічно пов'язане зі староскандинавським Heilga, походить від кореня «heila», котрий має значення «свята». Воно є жіночим аналогом імені Олег: *«Віктор просить передати його дружині Олі і доньці Засі слова любові та якщо з ним щось станеться – це не помилка»* [28]. Поруч із ним функціонує чоловіче ім'я Ігор, яке також є раннім скандинавським запозиченням, що походить від імені Ingvarr. Це найменування складається з двох компонентів: Ingviо, асоційованого зі скандинавським богом достатку Інгве, та varr, що означає «охороняти». Отже, ім'я Ігор інтерпретується як «охоронець Інгве»: *«Ольгу, її чоловіка Ігоря і сина Олександра окупанти вивозять у невідомому напрямку. Їхні тіла знаходять лише за місяць: руки зв'язані будівельними зтяжками, сліди побоїв та катувань, очі туго зав'язані»* [28; 42].

Особові імена персонажів виконують не лише функцію ідентифікації, а й стають важливим засобом художнього розкриття характерів, їх соціального статусу, професійної діяльності та культурного контексту. Чоловічі імена, як правило, підкреслюють силу, мужність, відвагу та захисні якості героїв, тоді як жіночі – ніжність, емоційність, підтримку та духовну чистоту. Зменшувальні форми імен створюють ефект близькості та теплих взаємин між персонажами, а походження імен (слов'янське, грецьке, латинське) допомагає читачеві відчутти національну, культурну та соціальну приналежність героїв.

Семантичний аналіз імен та прізвищ у творах Сергія Коропа «Брокер Тов 2022» та Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» розкриває багатогранну систему антропонімів, що відображають історичні, культурні та соціальні реалії сучасної України в контексті війни. Ці антропоніми прізвища не лише забезпечують реалістичність персонажів, а й забезпечують семантичні функції: вказують на етнічне походження, професію, фізичні чи моральні якості, географічні зв'язки.

Автори вживають назви персонажів та назви відомих осіб.

Назви персонажів поділяємо на такі групи за походженням:

I. Відіменні прізвища – це одна з найбільших груп. Часто утворена за допомогою додавання суфіксів –енко, -ук/-юк, -ич (21 лексема): Романенко, Терещенко, Яковенко, Панченко, Філоненко, Вакуленко, Бойченко, Міщенко, Данильченко, Сухенко, Стерненко, Осіпчук, Ільчук, Онисько, Жаданов, Михед, Божевський, Турин, Спирін, Гера, де часто онім відсилає до імені предка, надаючи персонажу глибину національної ідентичності.

Прізвище Романенко (Борис), утворене від чоловічого імені Роман, буквально означає «син Романа» або «нащадок Романа», оскільки суфікс -енко є поліфункціональним: *«Кордони історичних епох тоншають і йдуть тріщинами, коли на 23-й день вторгнення у Харкові, під час російського обстрілу, гине 96-літній Борис Романченко»* [28, с. 202]. Окремі прізвища цієї категорії утворені від прізвиськ або індивідуальних найменувань, які з часом закріпилися як патронімічні: Сухенко утворюється від найменування «сухий», позначаючи «сина Сухого» або від давньослов'янського Сухан: *«Російські військовослужбовці приходять у дім сільської старости Ольги Сухенко»* [28, с. 61]; *«Одні з найвідоміших волонтерів країни Сергій Притула і Сергій Стерненко оголошують збір коштів на помсту, себто на закупівлю дронів-камікадзе RAM II UAV для ЗСУ»* [28, с. 166].

Інший значущий поліфункціональний суфікс -чук може бути патронімічний і є розповсюдженим у Західній Україні. Прізвище Осіпчук

(Світлана) утворене від чоловічого імені Осип (народна форма Йосип), що означає «син Осипа»: *«Коли ми прощаємося зі Світланою Осипчук, директоркою Музею воєнного дитинства, прошу її порадити книжку, яку точно мав би прочитати»* [28, с. 316]; Ільчук (Марія) утворене від зменшувальної форми Ілько (від Ілля), зі значенням «син Ілька» або «нащадок Ілька» [10].

II. Відапелятивні прізвища – походять від загальних назв, що вказують на якусь особливість людини (19 лексем): Резніков, Скрипка, Коцис, Кольцова, Криволап, Кандиба, Крук, Холод, Приткла, Скорик, Цілик, Кохан, Бірзул, Галкін, Роцін, Білзур, Кунпан, Галушак, Стеблюк.

Окремі прізвища чітко вказували на професійну діяльність особи. Прізвище Резніков (Олексій), яке має єврейське професійне походження, походить від терміну, що позначав фахівця з обробки м'яса, і є поширеним у Східній Європі: *«Міністр оборони України, згадується в контексті кількості загиблих»* [28]. Прізвище Скрипка (Олег) бере свій початок від назви струнного музичного інструменту, що, імовірно, слугувало прізвиськом, яке вказувало на професійну діяльність, пов'язану з музикуванням чи виготовленням інструментів: *«Росіяни мародерять будинок Олега Скрипки, рок-зірки, наплюжять його житло, крадуть недорогі дрібниці»* [28, с. 100]. Характерні особливості або поведінка відображені у прізвищах Притула (Сергій), утвореному від українського слова «притула» (місце прихистку або особа, що давала прихисток), вказуючи на турботливість: *«Одні з найвідоміших волонтерів країни Сергій Притула і Сергій Стерненко оголошують збір коштів на помсту, себто на закупівлю дронів-камікадзе RAM II UAV для ЗСУ»* [28, с. 166].

Деякі прізвища виникли від найменувань тварин або предметів. Галкін (Артем) походить від назви птаха "галка", асоціюючись з індивідуальними рисами зовнішності чи характеру, які нагадували цього птаха: *«Художник Віталій Кохан, який має величезний досвід роботи з ленд-*

артом і архітектурними формами, разом із митцем Станіславом Туріною та фотографом Артемом Галкіним зробили дивовижну конструкцію зі стовбура дерева» [28, с. 146]. Крук (Галина) етимологічно пов'язане з родовою назвою «крук» (великий чорний птах), і могло сформуватися як характеристика особи за зовнішніми ознаками (темний колір волосся), особливостями голосу чи інтелектом: *«Українська поетка Галина Крук виступає на відкритті поетичного фестивалю в Берліні і знаходить слова, яких бракує мені»* [28, с. 155]. Прізвище приймаченко є похідним від слова «приймак».

III. Відтопонімі. Прізвища, сформовані на основі топонімів (географічних назв), є значущою категорією, що сигналізує про просторове походження, мешкання або асоціацію предка з визначеною територією, населеним пунктом чи етнічною групою. Типовими для цієї категорії є суфікси *-ський*, *-цький* та прямі запозичення (9 лексем): Скоропадський, Зеленський, Казанський, Білостоцький, Ляховський, Венгер, Мирославська, Машовець. Прізвище Скоропадський (Павло) етимологічно пов'язане з топонімом Скоропади або Скоропадівка і є ономастичною одиницею, що вказує на зв'язок із даною локацією: *«Ідею української незалежності бкло виголошено ще на початку двадцятого століття гельманом Павлом Скоропадським»* [26]. Казанський (Денис) корелює з назвою місцевості, вірогідно, Казань, і містить суфікс *-ськ*: *«Чому вцілили ось цей магнітик із Лондона, ось ця книжка Дениса Казанського «Як Україна втрачала Донбас?», ось цей список справ, які я планував вирішити в останній тиждень лютого. І тепер жодна з них не має значення»* [28, с. 147]. Білостоцькі (Ігор та Олена) мають українське або польське коріння і виникли від назви населеного пункту Білосток (сучасна Польща) шляхом додавання суфікса *-цький*, що вказує на походження звідти [10].

Натрапили на одну назву – Чех, що є відетнонімних похідним.

IV. Запозичені антропоніми є віддзеркаленням історичних, культурних та міграційних процесів, що зумовлюють формування багатогранної мовної структури української антропоніміки, в якій інтегровано германські, слов'янські, тюркські та інші лінгвістичні компоненти. Запозичені – прізвища іншого національного походження (б лексем): Хоффман, Лібкінд, Пердерецька, Дворжецький, Сосюра, Жорін.

Антропонім Хоффман (Роман) має німецьке походження («Hoffmann») та етимологічно пов'язаний зі значенням «особа, що мешкає при дворі» або «управитель маєтку», що може свідчити про приналежність до адміністративної або придворної служби: *«Навчався в Польській федерації у віцеєпрезидента Романа Хоффмана»* [20]. Окремі антропоніми, хоч і функціонують в українському мовному середовищі, мають специфічні слов'янські або іншомовні корені. Дворжецький (Марко) пов'язаний з рідковживаним слов'янським особовим ім'ям, а сама форма містить суфікс -цький, що є типовим для польських антропонімів, та походить від лексеми «дворець» (палац): *«Однак, за спогадами Марка Дворжецького, який пережив Голокост, діти в гетто знали, що таке «нацист», «есесівець», «бункер», «партизан», а самі вони грали в «Підрич бункера», «Різанину» і «Стягни одяг із мертвого»* [28, с. 302].

Анджей Божевський представлений як персонаж польського походження, що підкреслюється його ім'ям і прізвищем: *«Тобі телефонує Анджей Божевський, – сказала вона»* [20]. Полковник Вадим Голомаз, позивний Кухар, уособлює військову роль та професійну діяльність контррозвідника: *«Адже кожен з бійців знав, чим насправді займається контррозвідник полковник Вадим Голомаз (Кухар)»* [20].

Серед імен і прізвищ персонажів направляємо на іменування реальних осіб – відомих діячів, політиків, митців: Володимир Сосюра, якого згадують у контексті талановитого українського поета: *«Вступ до неї я умисне почав з вірша талановитого українського поета – Володимира Сосюри»* [20].

Окремо варто зазначити наявність іноземних імен, що підкреслюють культурну та професійну різноманітність персонажів. Йосано Акіко – японський поет-самурай, згаданий у контексті літературного впливу: *«Це вірш японського поета-самурая – Йосано Акіко»* [20]. Володимир Зеленський і Джо Байден представлені як реальні політичні фігури: *«Президент України Володимир Зеленський отримував відповідь від Генерального штабу, коли йому зателефонував Президент Сполучених Штатів Америки – Джо Байден»* [20]. Військовий експерт Кирило Данильчинко демонструє аналітичну роль у тексті: *«Військовий експерт Кирило Данильчинко відзначив роль української ППО...»* [20].

Серед українських художників та митців зустрічаються Марія Приймаченко: *«В музеї зберігають близько 25 робіт видатної української художниці Марії Приймаченко»* [28], Анатолій Криволап: *«І лишають недоторканим велике полотно Анатолія Криволапа, українського митця старшого покоління, чиї картини на світових аукціонах сягають десятків тисяч доларів»* [28], Любов Панченко: *«84-літня українська художниця з покоління шістдесятників, Любов Панченко, помирає після місяця голодування під час окупації»* [28]. Віталій Кохан, Станіслав Турина та Артем Галкін представлені у спільній художній діяльності: *«Художник Віталій Кохан, який має величезний досвід роботи з ленд-артом і архітектурними формами, разом із митцем Станіславом Туріною та фотографом Артемом Галкіним зробили дивовижну конструкцію зі стовбура дерева»* [28].

Серед військових та волонтерів присутні Євген Терещенко: *«З Євгеном Терещенком, кіборгом, який захищав Донецький аеропорт 2014 року і був змушений знову іти на війну»* [88], Євген Спірін: *«З Євгеном Спіріним, журналістом, який долучився до ексгумації масових поховань у Бучі»* [28], Сергій Притула і Сергій Стерненко: *«Одні з найвідоміших волонтерів країни Сергій Притула і Сергій Стерненко оголошують збір коштів на помсту...»* [28].

Отже, у зазначених творах імена та прізвища представлені різноманітно: це реальні люди (журналісти, військові, мешканці), культурні та медійні персонажі. Вони допомагають читачеві орієнтуватися у сюжеті, відчувати масштаби подій, а також відтворюють соціальний, культурний і військовий контексти, надаючи тексту документальної правдивості та художньої глибини. Українська система родових найменувань є складним історико-лінгвістичним комплексом, де кожне прізвище акумулює відомості про генезу, соціальну приналежність або індивідуальні особливості прародича: вона репрезентована передусім патронімічними формами, котрі безпосередньо вказують на ім'я родоначальника; вагомим пластом є апелятивні, що віддзеркалюють професію, зовнішність чи риси вдачі; окрему групу складають топонімічні прізвища, які пов'язують рід із конкретною географічною локацією; запозичені та етнічні прізвища засвідчують міграційні процеси, міжкультурні взаємодії та соціальну ідентифікацію, зокрема козацьке походження чи приналежність до певного соціального прошарку. У своїй сукупності ці родові найменування формують цілісне уявлення про непростий етногенез та розмаїту культурну спадщину українського народу.

2.1.2. Класифікація позивних за походженням

У антропонімічних дослідженнях важливе місце займають позивні – вторинні найменування осіб, поширені переважно у військовій та спеціалізованій сферах. Ці одиниці, замінюючи або доповнюючи офіційне ім'я, ілюструють особливий процес переходу загальноживаної лексики у розряд власних назв. У рамках цього дослідження встановлено, що всі виявлені позивні чітко поділяються на дві основні структурно-семантичні групи, що ґрунтуються на їхній вихідній лексичній основі.

За результатами проведеного дослідження, військові позивні класифіковано за двома основними групами, враховуючи їхню етимологію та семантичну основу.

Відонімні похідні. Відонімні позивні є значним масивом вторинних номінацій, що відрізняються за способом творення: вони утворені не від загальних назв, а безпосередньо від інших власних назв. Ці позивні виконують роль маркерів культурної, історичної, регіональної або літературної референції, і можуть бути утворені шляхом скорочення чи видозміни імені або прізвища. Їх застосування демонструє прагнення військових до більш виразної символічної ідентифікації та перенесення значущих образів у військове середовище.

Ця категорія охоплює найменування, отримані безпосередньо від наявних у мові чи культурі власних назв (онімних одиниць):

- позивні, утворені від імен та прізвищ (7 лексем): Даня, Сава, Тагір; Есмонт, Сокол, Лакі. Серед них усічені варіанти особових імен: Даня, Сава. В цій підгрупі онімних позивних спостерігається безпосередній перехід власних назв – імен та прізвищ – у функцію позивного, що є лексико-семантичним утворенням. Однак, цей процес не є суто номінальним, оскільки онім зазнає семантичної трансформації, набуваючи додаткової метафоричності. Наприклад, позивний Тагіра, похідний від особового імені, потенційно асоціюється із образом тигра, символізуючи такі якості, як сила, агресія, стійкість та бойова доблесть: *«Лука записував у підрозділ нових бійців: Євгена (Майстра), Андрія (Гуму) і Дмитра (Тагіра)»* [20]. Отже, у цій категорії первинний власний онім зазнає збагачення додатковим символізмом, акцентуючи риси, що є значущими для військової спільноти;

- позивні, похідні від літературних онімів: Лівсі (один з головних персонажів роману Роберта Луїса Стівенсона «Острів скарбів») (1 лексема);

.- позивні, похідні від реальних осіб, їх прізвищ: Тарантіно, Козбич; прізвиськ: Шева.

Онімні позивні, засновані на культурних та літературних джерелах, є особливо виразними, оскільки спираються на імена відомих діячів культури, історичних осіб або персонажів художньої літератури. Використання подібних номінацій дозволяє індивіду переносити атрибути, асоційовані з відповідним прототипом, на свою ідентичність, що може мати на меті створення іронічного ефекту, підкреслення інтелектуального компоненту чи надання героїчного забарвлення. Позивний Лівсі (від літературного оніма – персонажа роману «Острів скарбів») ілюструє трансформацію звичайного кухаря в символічну постать «лікаря душ» у межах військового підрозділу, де його діяльність з забезпечення харчуванням набуває додаткової психологічної та етичної значущості в умовах ізоляції: «*Олег-кухар отримав позивний «Лівсі»* [20]. Застосування культурних апеляцій слугує поширеним інструментом для підвищення бойового духу та формування внутрішньогрупової міфології. На противагу цьому, позивний Тарантіно, похідний від прізвища режисера, може додавати бійцю харизми, асоціюватися з нестандартним підходом до виконання завдань та вносити елемент самотності, апелюючи до культурного ідола як до джерела мотивації: «*Його позивний Тарантіно»* [20];

- позивні, утворених від етнонімів та назв за соціальним становищем онімів (3 лексеми): Козак, Гуцул, Рус. Категорія онімних позивних, утворених від етнонімів та соціальних онімів, відіграє значну роль у процесах колективної та регіональної ідентифікації. Використання номінацій, що акцентують етнічну, територіальну приналежність або історичну соціальну позицію, сприяє формуванню відчуття спільності. Подібні позивні, інтегровані в національну культурну свідомість, символізують єдність регіонів та наступність військових традицій. Позивний Козак, попри первинну соціальну детермінованість, у контексті позивних набуває значення національно-історичного оніма, уособлюючи свободу, хоробрість і національну доблесть, та безпосередньо апелює до бойових чеснот

українського воїна минулого: «27 лютого підрозріл Луки поповнився новими бійцями - Віктором (Директором) і Володимиром (Козаком)» [20]. Отже, ця група позивних не лише ідентифікує особу, а й наділяє її образ значним патріотичним та історичним навантаженням.

Відапелятивні похідні. Такі позивні становлять семантично різноманітну групу вторинних номінацій, сформованих на основі загальноновживаних слів (апелятивів). Вивчення цієї категорії позивних дає змогу проаналізувати, які характеристики, професії або асоціації найбільш важливі для ідентифікації особистості в контексті військової комунікації. Позивні даної групи можуть бути класифіковані за кількома тематичними категоріями.

Ця категорія включає позивні, сформовані на основі поширених слів, які виступають як характеристика, метафора або опис особи, котрій належить позивний. Їхня класифікація відбувається наступним чином:

- назви за професією, діяльністю (8 лексем): Директор, Історик, Юрист, Письменник, Майстер, Тренер, Кухар, Пілот. Ці позивні безпосередньо корелюють із видом діяльності, набутою професійною кваліфікацією чи соціально-службовим статусом індивіда, які часто залишаються визначальними характеристиками, незалежно від військового контексту. Ці позивні не лише ідентифікують, а й підкреслюють інтелектуальну чи практичну компетентність особи, що інтегрується у виконання бойових або допоміжних функцій. Так, назви Письменник, Юрист та Історик акцентують на наявності інтелектуального багажу або професійної діяльності, що може бути корисним для аналітичної роботи, комунікації або стратегічного планування. Позивний Юрист, наприклад, вказує на юридичний досвід особи, трансформуючи цю номінацію в умовах військового конфлікту на здатності дотримуватися певної логіки виживання, навіть в умовах фізичних ушкоджень, що підтверджується аналізом відповідних джерел: «Одного

захисника - ветерана Кобилянського (позивний Юрист) - також поранено» [20];

- назви за зовнішніми ознаками (2 лексеми): Борода, Сивий. Апелятивні оніми, що базуються на зовнішності та помітних ознаках, являють собою значущу та зрозумілу категорію номінацій, котрі постають із безпосереднього візуального сприйняття індивіда в рамках колективу. Дані найменування фіксують виразні фізичні характеристики або зовнішні атрибути, що вирізняються легкістю ідентифікації та запам'ятовування. Позивний Борода є показовим прикладом цієї категорії, вказуючи на наявність певної фізичної риси: *«Тим часом в будівлі медіаканалу «Чорноморка» чатували Історик, Письменник, Гума, Майстер, Борода і Козак»* [20]. Водночас, він може набувати символічного навантаження, репрезентуючи мудрість, досвід та авторитет в групі, часто асоціюючись із шанованими старійшинами або ветеранами, що сприяє підтримці поваги та довіри;

- зоонімічні позивні (5 лексем): Лис, Хорт, Жук, Їжак, Грач. Зоонімічні військові позивні є виразною та метафорично наповненою категорією апелятивних онімів, у якій ідентифікація військового здійснюється через образи тварин. Ці найменування виконують роль метафори, забезпечуючи швидку та ефективну трансляцію основних характеристик, стратегії, спеціалізації або ролі військовослужбовця. Кожен зоонімічний онім акумулює значний культурний та етологічний код, пов'язаний з асоціативним спектром, котрий викликає відповідна тварина. Наприклад, позивний Лис (особливо в контексті розвідки) влучно відображає хитрість, спритність і непомітність у невизначеній зоні, трансформуючи бійця на певний символ для супротивника, де позивний стає психологічним захистом: *«За нами слідом рушили - Кухар, Пілот і Лис»* [20]. Отже, зоонімічні позивні виступають дієвим засобом колективної ідентифікації, дозволяючи

моментально асоціювати бійця з його ключовими бойовими чи індивідуальними атрибутами;

- назви явищ природи, речовин, металів, абстракцій (4 лексеми): Золото, Хмара, Гум. Такі позивні відходять від прямого опису особи або роду діяльності, натомість використовують символічне та оцінне значення. Вони застосовуються для метафоричного приписування бійцю певних характеристик, які він втілює для групи. Позивний, похідний від найменування коштовного металу, на кшталт Золото, ілюструє використання символіки цінності та винятковості. Таке найменування символізує щось дороге, важливе та незамінне для підрозділу, відображаючи позитивну оцінку особистості та акцентуючи її значущість або особливі навички в колективі: *«Всього назбиралося п'ятеро осіб: сам Кухар, Письменник, Шева, Даня (Золото) і Пілот»* [20].

Отже, позивні, будучи власними неофіційними назвами, становлять особливий клас назв, оскільки виконують функції ідентифікації, диференціації, характеристики і стужать при цьому потаємними знаками з метою конспірації. Це назви, які власне характеризують номінацію під час війни.

2.2. Топонімічний аспект творів

Топоніми, або назви географічних об'єктів, утворюють різноманітний мовний простір, який можна систематизувати за різними лінгвістичними та семантичними критеріями.

Літературно-художня топонімія відіграє не менш вагому роль у структурі художнього твору, ніж антропонімія. Топоніми в художньому тексті тісно взаємодіють з іншими різновидами власних назв, утворюючи єдиний онімний простір твору, в якому назви географічних об'єктів займають помітне місце.

У творах Сергія Коропа «Бокер Тов 2022» [20] та Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» [28] виявлено такі групи топонімів:

Ойконіми. Ойконім є особливим різновидом топоніма, що являє собою власне ім'я чи індивідуальне найменування будь-якого людського поселення. До них належать назви як великих міст і селищ, так і невеликих сіл, хуторів, висілків та інших населених пунктів. Переважно, такі географічні назви використовуються для просторової орієнтації читача, допомагаючи йому визначити місце розташування або контекст: Дніпро, Буча, Кам'янка, Ірпінь, Луганськ, Чаплинка, Вільнянськ, Білозерка, Ужгород, Чернігів, Чорнобиль, Охтирка, Бровари, Вишгород, Кривий Ріг, Білогорівка, Рубіжне, Соледар, Марганець, Вінниця, Бородянка, Кропивницький, Суми, Косів, Лисичанськ, Оленівка, Харків, Миколаїв, Іванків, Демидів, Курилівка, Іловайськ, Івано-Франківськ, Бориспіль, Мусійків, Северинівка, Одеса, Крим, Кременчук, Очаків, Ізюм, Бахмут.

Серед них ми виявили назви міст – астіоніми (від грец. *ἄστυ* – місто): *Вінниця, Івано-Франківськ, Одеса* та ін., що є назвами обласних центрів (усього 11 одиниць); назви міст місцевого значення (адміністративні центри громад тощо): *Соледар, Рубіжне* (усього 17 одиниць); назви селищ міського типу: *Білозерка*; селищ: *Бородянка, Козача Лопань, Курилівка* та сіл: *Мусійки* (усього 7 одиниць). «*Перед очима постає образ Центру зайнятості в Лисичанську, в який влучив снаряд*» [28, с. 73]. «*Окуповане село Демидів, Київщина. Парк «XII місяців». 300 тварин лишаються без тепла і допомоги — жирафи, носороги, бегемоти*» [28, с. 109; 26]; «*5 квітня, Іванків, Київська область. Селище під окупацією. Сестри 15 та 16 років ховаються у підвалі від обстрілів*» [28, с. 119].

Село Оленівка Донецької області стає епіцентром жахливої трагедії – вибуху в колонії. Це не випадковість, а сплановане масове вбивство росіянами українських військовополонених. Автор передає реальність подій

– болю й несправедливості: *«29 липня, Оленівка, Донецька область (тимчасово непідконтрольна територія України) У ніч на 29 липня від вибуху гине понад 50 українських військовополонених, 73 поранені. Їх утримують у міс цевій колонії, і епіцентр вибуху був всередині будівлі, що свідчить лише про одне — це було масове вбивство, сплановане росіянами»* [28, с.175].

Буча – місто, з яким у Михеда пов’язана сім’я, дім, дитинство. Його опис має інтимний вимір – не просто назва на карті, а топонім внутрішнього болю. Михед перетворює простір на емоційну карту переживань: що значить повернутись додому, якщо дім зруйновано: *«383 день вторгнення. Буча. Помешкання моїх батьків. Минув рік, як вони не були тут, і вже інше житло змушені називати «домом». Це довше, ніж вони встигли пожити в цій квартирі»* [28, с.7].

Автор вживає назви міст, що символізують простір боротьби: Дніпро, Ужгород, Луганськ, Тернопіль, Вінниця, Суми, Харків, Миколаїв, Івано-Франківськ, Одеса, Чернівці, Черкаси, Київ, Львів, Житомир, Запоріжжя, Херсон. Міста України постають як фортеці символічного спротиву російської агресії, де семантика стійкості переплітається з людською долею, болем і героїзмом. Автори, через призму фронтових реалій розкриває міста не лише як географічні точки, а як живі символи національної ідентичності. Наприклад:

Київ — серце країни, місто, яке ворог хотів захопити перш за все, символ стійкості: *«Але так само Оленка може дістати гроші на станки для гоління, капці і спідню білизну для сотень пацієнтів Київської міської психіатричної лікарні, якими опікуються прекрасні художники Стас Турина і Катя Лібкінд. Хто подумає про них у цей час?»* [28].

Маріуполь — місто-мученик, місце найбільшої трагедії, де героїзм поєднався з катастрофою *«Діти веселилися і сміялися. Я познайомилася з їхніми мамами, ми посумували з приводу їхніх ігор. Ми — з Києва, інші діти*

були зі Львова та Тернополя, про Маріуполь всі знають лише від дорослих» [28, с. 311];

Харків — місто, що опинилося під постійними обстрілами, символ витривалості: *«Кордони історичних епох тоншають і йдуть тріщинами, коли на 23-й день вторгнення у Харкові, під час російського обстрілу, гине 96-літній Борис Романченко»* [28].

Східні та південні міста, що перетворилися на лінію фронту (Северодонецьк, Лисичанськ, Херсон, Миколаїв). Вони відображають рух війни та мапу спротиву.

Західна Україна (Львів, Тернопіль, Ужгород) – місця, куди виїжджають переселенці. Вони символізують відносну безпеку, але й біль розлуки з домом; водночас ці міста знають ракетних ударів, підкреслюючи загрозу всієї сутності війни.

Автор згадує Берлін, Лондон, Варшаву, Нью-Йорк, Тель-Авів – міста, де відбуваються акції підтримки України, зустрічі з діаспорою, виставки про війну. Ці топоніми створюють географію солідарності та показують, що вторгнення має глобальний резонанс.

Хороніми. Хоронім – це особлива категорія топонімів, що являє собою унікальні найменування значних географічних утворень, як-от області, регіони, землі чи цілі краї. У контексті художнього або іншого твору, ці назви здебільшого слугують для просторової локалізації, допомагаючи читачеві зорієнтуватися в географічному просторі подій. Автори вживають єдиний хоронім: Крим.

Загалом назви-ойконіми не виконують власне локалізаційну функцію конкретного населеного пункту, а виступають як найменування території, тяжіють до хоронімів.

Урбаноніми – йдеться про специфічну категорію топонімів, що надають власні найменування всіляким внутрішнім географічним утворенням чи елементам місцевості. У проаналізованих творах згадується:

вулиця Інституцька, вулиця Банкова, вулиця Радянська, проспект Перемоги. *«5 березня 2022 року. Починається десятий день повномасштабного вторгнення. Буча, вулиця Тарасівська, квартира на четвертому по версі багатоквартирного будинку»* [28, с.287], *«В Будинку на вулиці Банковій, де розташовується штаб територіальної оборони Холода, в ніч на 26 лютого готувались до штурму»* [20, с.45].

Топонімний простір – це географія війни, географія болю, географія пам'яті. Він охоплює **реальні українські міста, світовий контекст**, а також **внутрішній простір переживань автора.** Це не просто перелік місць, а карта колективної та особистої трагедії, яка викликає глибоке співпереживання й розуміння масштабів вторгнення через конкретні назви, за якими стоять життя, історії й біль.

Отже, у розглянутих текстах імена та назви створюють цілісне поле значень, де особові найменування та географічні назви слугують не лише для розпізнавання, але й глибоко передають зміст, емоційне забарвлення та національно-культурні особливості. Імена осіб підкреслюють характерні риси, суспільне становище, ступінь близькості та глибинний зв'язок героїв з історико-культурною спадщиною. Прізвища, зі свого боку, відображають різноманітні за походженням моделі української системи імен, виявляючи професійні, етнічні, регіональні, історичні та соціальні аспекти. Особливу функцію виконують військові позивні, які, по суті, є похідними від імен або загальних слів. Вони ілюструють специфічний принцип додаткового найменування у військовому спілкуванні, де на основі професійних якостей, назв тварин, етнічних ознак, абстрактних понять або культурних асоціацій формується новітній пласт символічної ідентичності. Географічні назви – такі як імена українських населених пунктів та вулиць – окреслюють маршрути окупації, спротиву, евакуації та травматичної пам'яті, перетворюючи простір на образну мапу спільного досвіду. Поєднання всіх цих імен людей та назв місць у даних творах створює враження

достовірності, збагачує психологічний та моральний зміст зображеного, а також відображає сучасний український світ назв в умовах триваючої широкомасштабної війни.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ЗЗСО

**3.1. Аналіз змісту програми з української мови у контексті
вивчення власних назв**

Навчальна програма з української мови для закладів загальної середньої освіти («Українська мова. 5-6 класи», авторський колектив: О.В. Заболотний, В.В. Заболотний, В.П. Лавринчук, К.В. Пліванчук, Т.Д. Попова) [29] належить до мовно-літературної освітньої галузі і базується на основі навчальних програм попередніх класів.

Моделна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), затверджена МОН України, базується на Державному стандарті базової середньої освіти та передбачає формування ключових компетентностей – комунікативної, мовленнєвої, культурної, цифрової та соціальної – через інтегровані підходи до вивчення мови як інструменту спілкування й самовираження. Програма акцентує на розвитку навичок усного й писемного мовлення, аналізу текстів, роботи з лексичними нормами, морфології та синтаксису, а також використання ІКТ для проєктної діяльності. Особливу увагу приділено культурно-історичному контексту української мови, що сприяє національній ідентичності учнів та підготовці до реального життя.

Вивчення власних назв, згідно з цією програмою, не передбачене в окремоми розділі чи темі. Проте, оніми можуть вивчатися при опрацюванні майже усіх розділів мовознавства, а у 6 класі зокрема: «Лексикологія», «Фразеологія», «Морфологія», «Орфографія» та «Словотвір», а також можуть слугувати ілюстративним матеріалом при повторенні знань з фонетики, орфоепії, синтаксису.

Вивчення іменника як частини мови є одним із ключових етапів у шкільному курсі української мови. Серед різноманітних груп цієї частини мови особливе місце займають *власні назви*, адже вони несуть у собі

культурну, історичну й духовну інформацію. Програма з української мови детально передбачає роботу над формуванням у школярів умінь розрізняти *загальні й власні назви, конкретні й абстрактні іменники, назви істот і неістот*, а також правильно вживати їх у мовленні та на письмі.

Насамперед учням пропонується ознайомлення з поняттями *конкретних і абстрактних іменників*. Конкретні іменники називають предмети, які можна сприймати органами чуття – побачити, почути, відчутти дотиком або смаком.

Далі учні вивчають *іменники, що позначають істот і неістот*. Цей поділ ґрунтується на семантичному принципі – тобто на значенні слова. Іменники, що відповідають на питання *хто?*, позначають істот: людей (*тато, Алла, лікар*), тварин (*їжак, кіт, колібри*), міфологічних і казкових персонажів (*Перун, Колобок, мавка*), а також фігури, іграшки чи образи, що імітують живих істот (*пішак, валет, лялька*) [29], при цьому те доречно використовувати власні назви як приклад до теоретичної інформації.

Особливої уваги в програмі заслуговує вивчення *загальних і власних назв*. Загальні назви вживаються для позначення багатьох однорідних предметів: *острів, село, дівчинка, школа, книга*. Власні ж назви вказують на щось єдине, неповторне серед інших: *острів Хортиця, дівчинка Зоя, річка Десна, журнал «Всесвіт»*. Саме власні назви мають велике культурне навантаження, адже вони фіксують у мові історію народу, географічні реалії, пам'ять про видатних людей, літературні твори, мистецькі шедеври. Учні вчаться працювати зі словами як із мовним матеріалом, що може утворювати нові, образні сполуки, а також розуміти культурне значення власних назв, у тому числі у фразеології. Важливим завданням є визначення правил уживання великої букви у власних назвах. На цьому етапі учні закріплюють орфографічні навички, вчаться правильно писати імена, прізвища, географічні назви, назви свят, установ, творів тощо. Наприклад: Свято Миколая, Міністерство освіти і науки України, театр імені Івана Франка. Такі

вправи формують орфографічну грамотність і виховують повагу до культури письма.

При вивченні морфології, зокрема іменника, у програмі наголошується, що є іменники, які не мають форми множини або вживаються лише у множині. Для прикладів можна подати і власні назви. Це вчить дітей спостерігати за мовними явищами, розуміти закономірності в побудові мовної системи.

Зміст програми також спрямований на розвиток комунікативних умінь: учні читають народні вислови, прислів'я, легенди, аналізують тексти, визначають у них іменники різних типів. Наприклад, у тексті про конвалії школярі вчаться визначати, які слова означають істот (*ельфи, мавка*), а які неістоти (*конвалії, сміх, кохання*). Така робота має не лише граматичну, а й естетичну мету – виховує любов до рідної природи, української культури та фольклору. Важливе місце тут наймають і власні назви. В усній народній творчості є велика кількість власних назв, що часто мають лінгвокультурологічне значення.

З огляду на особливості власнеіменної номінації, учні передусім дізнаються, що *власні назви* – це слова, які позначають одиничні предмети або явища серед подібних. Вони пишуться з великої літери й охоплюють кілька груп: *імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, клички тварин, географічні назви, назви установ, організацій, свят, творів мистецтва тощо*. Наприклад: *Тарас Шевченко, Мавка, Дніпро, Міністерство освіти і науки України, Різдво, газета «Вечірній Київ», торт «Київський*. Коли ми згадуємо назви літературних шедеврів, наукових розвідок, періодичних видань (як-от газети та журнали), визначних історичних пам'яток, кінострічок або ж театральних постановок, слід дотримуватися такого правила: перше слово завжди починається з великої літери, а вся назва цілком береться в лапки. Як приклад можна навести: славетний роман Пантелеймона Куліша «Чорна рада», популярне видання «Вечірній Київ»,

або ж безцінний рукописний пам'ятник доби Київської Русі – «Слово о полку Ігореві».

Особливу увагу варто приділити правилам написання власних найменувань. Зокрема, саме з великої літери слід позначати особисті імена людей, їхні по батькові та прізвища, а також клички домашніх улюбленців та імена міфічних створінь: *Леся Українка, Нечуй-Левицький, Дід Мороз, Венера, собака Барс*. З малої – імена, що втратили індивідуальне значення: *меценат, рентген, дизель*. Так учні розуміють різницю між власними та загальними назвами і спостерігають, як мова змінюється з часом.

Важливою частиною програми є вивчення *прикметників, утворених від власних назв*. Вони допомагають зрозуміти зв'язок між словотвором і орфографією. Наприклад, *Шевченків «Заповіт»* (велика літера), але *шевченківська лірика* (мала літера). Учні також засвоюють, що назви установ, організацій, історичних подій і пам'яток пишуться з великої літери: *Верховна Рада України, Києво-Печерська лавра, Велика Вітчизняна війна*. Дія цього положення поширюється й на правопис власних назв видатних архітектурних шедеврів та сакральних пам'яток, серед яких виділяються Золоті ворота, Софійський собор, Петропавловська фортеця [1].

Отже, програмовий матеріал дає змогу учням опанувати поняття про власні назви, їх особливості, значеннєвий компонент, а також їхнє місце у системі української мови.

3.2. Аналіз змістового наповнення підручників з української мови

Підручники з української мови для 5–6 класів є важливим дидактичним інструментом у навчальному процесі базової середньої школи. Їх структура та зміст спрямовані на систематизацію знань, отриманих на початковому етапі навчання, та формування цілісної когнітивної моделі мовної системи. Це передбачає засвоєння нормативних основ сучасної української літературної мови, розвиток соціокультурної та комунікативної компетенцій,

а також формування необхідного рівня орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів. Розглянемо, як ці завдання реалізуються в підручниках для 5–6 класу (НУШ) авторства О. Авраменка [1; 2]. Його видання вирізняються сучасним підходом, орієнтацією на комунікативну компетентність та практичні навички, що відповідає основним принципам Нової української школи.

Важливе місце у структурі підручників відведено лексикології, адже саме вона формує у школярів усвідомлене розуміння слів, їх значень та функцій у мовленні. Розділ охоплює ключові теми: «Лексичне значення слова», «Синоніми», «Антоніми», «Омоніми», «Пароніми» та «Лексичні помилки». Завдяки вправам цього блоку школярі не лише збагачують словниковий запас, а й засвоюють багатозначність слів, учаться точно підбирати слова для висловлення думки, уникати небажаних повторів і плутанини у тексті. Учні знайомляться з поняттям лексичного значення слова, тобто того, що слово означає. Паралельно розглядається граматичне значення слова, яке вказує на його належність до певної частини мови, рід, число, відмінок, особа тощо. Такий комплексний підхід дає можливість розрізнати зміст слова та його граматичні форми, усвідомлювати, як форма впливає на зміст висловлювання. Це є важливим етапом формування мовної компетенції та розвитку аналітичного мислення.

Важливою складовою є робота з тлумачним словником, яка сприяє самостійному збагаченню словникового запасу. Учні вчаться знаходити лексичне та граматичне значення слова, визначати його частину мови та тлумачення. Це допомагає усвідомити, що значення слова не завжди можна вгадати – його потрібно з'ясувати за словниковими джерелами.

Окрему увагу приділено темі лексичних помилок – уживання слів у невласивому значенні, калькування з російської мови, тавтології. Учні вчаться редагувати речення, замінюючи неправильні вислови нормативними: учбовий заклад → навчальний заклад, на протязі року → протягом року, я

рахую → я вважаю. Така робота формує культуру слова й правильне мовне мислення.

Для розвитку комунікативних навичок підручник пропонує вправи з усного й письмового переказу текстів, у яких треба використовувати синоніми, антоніми, омоніми або пароніми. Учні описують предмети, тварин, пишуть короткі есе, тренуючись добирати точні слова, уникати повторів і невдалих словосполучень.

У розділі «Будова слова. Орфографія» учні знайомляться з основними морфемами: коренем, префіксом, суфіксом, закінченням. Значна увага приділяється правопису префіксів пре-, при-, прі-, орфографічним нормам та формуванню навичок словотворчого аналізу. Розвиток мовлення здійснюється через написання творчих робіт – описів тварин у художньому стилі.

Блок «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» розвиває вміння правильно вимовляти звуки, дотримуватися норм наголошування, користуватися алфавітом і правилами переносу слів. Учні засвоюють поняття орфограми, спрощення в групах приголосних, чергування звуків і правопис префіксів з-, с-, роз-, без-. Теоретичні положення закріплюються практичними завданнями, а також творчими роботами у формі есе та розповідей.

Окремо виділено розділ «*Орфографія*», у якому систематизуються знання про позначення м'якості приголосних, уживання м'якого знака, апострофа, подвоєння букв. Матеріал подано у доступній формі, із прикладами та вправами, що формують уважність до орфографічних деталей.

Завершальний теоретичний блок – «*Синтаксис і пунктуація*». У ньому учні знайомляться зі словосполученням і реченням, їх граматичною основою, видами речень за метою висловлювання, другорядними членами, однорідними членами, звертаннями, вставними словами, прямою мовою та діалогом. Цей розділ допомагає сформувати вміння правильно будувати

речення, уживати розділові знаки, логічно і виразно оформлювати власне висловлення.

Важливо, що в кожному розділі містяться *уроки розвитку мовлення*, які спрямовані на вдосконалення практичних навичок – переказ, твір-опис, твір-роздум, есе, лист. Така система забезпечує зв'язок теорії з практикою, що є однією з головних дидактичних переваг підручника.

Наприкінці книги подано тлумачний словник, короткий словник фразеологізмів, орфографічний і словник наголосів, які допомагають учням працювати самостійно, перевіряти значення та написання слів. Власні назви при цьому можуть стати активним матеріалом, адже учні з ними зустрічаються щодня і такий підхід сприятиме збагаченню словникового запасу школярів.

Система вправ, спрямована на вивчення власних назв у закладах загальної середньої освіти, має на меті формування в учнів орфографічної та мовленнєвої компетентностей, розвиток уміння правильно вживати власні назви в усному й писемному мовленні. Такі вправи повинні бути різноманітними за змістом, формою виконання та ступенем складності, щоб забезпечити поетапне засвоєння знань – від ознайомлення з поняттям до самостійного творчого використання у мовленні.

Початковим етапом роботи є *підготовчі вправи*, спрямовані на усвідомлення відмінності між власними і загальними назвами. Учні виконують завдання на спостереження й порівняння: визначають, чим відрізняються слова *місто – Київ, річка – Дніпро, письменник – Тарас Шевченко*. Такі вправи формують у школярів розуміння того, що власні назви позначають окремі предмети, істоти або явища серед подібних і завжди пишуться з великої літери.

На наступному етапі доцільно використовувати *тренувальні вправи*, які закріплюють правила написання власних назв. Це можуть бути вправи на списування, диктанти, вставлення пропущених літер, виправлення

орфографічних помилок. Наприклад: «Запишіть правильно: місто харків, газета вечірній київ, свято різдво». Учні не лише засвоюють правило вживання великої літери, а й уважно ставляться до контексту, у якому використано назву.

Важливу роль відіграють аналітичні вправи, що спонукають учнів до мовного аналізу. Вони можуть полягати у визначенні груп власних назв за значенням – антропоніми, топоніми, теоніми, ергоніми, космоніми тощо. Наприклад, учні групують слова за категоріями: Олександр, Марія, Київ, Карпати, Земля, Юпітер, театр ім. Івана Франка. Такі вправи розвивають логічне мислення й навички систематизації мовного матеріалу.

Ефективними є творчі вправи, спрямовані на розвиток мовлення. Учням пропонується скласти короткий текст, опис або розповідь, використовуючи власні назви: «Опишіть подорож до улюбленого міста», «Напишіть замітку про визначне місце вашої місцевості», «Складіть розповідь про видатну людину України». Такі завдання сприяють розвитку зв'язного мовлення, уяви та вмінню доречно використовувати власні назви у контексті.

У підручнику О. Авраменка для 5 класу тема власних назв вивчається через аналіз мовних прикладів, ознайомлення з теорією та практичні завдання. Учні вивчають вживання власних назв у текстах, їх значення, написання та функцію. Теоретична частина містить визначення власних назв, правила їх написання з великої літери, відмінювання особових імен, географічних назв, прізвищ тощо. Якщо проаналізувати розділ «Лексикологія», а саме такі теми як: «Лексичне значення слова», «Однозначні та багатозначні слова» та «Використання багатозначних слів в прямому та переносному значенні», учні можуть досліджувати семантичні особливості лексичних одиниць у різних контекстах, зокрема виявлення полісемії та диференціацію прямого й переносного значення на основі аналізу авторських текстів і дидактичного матеріалу.

Наприклад, завдання (рис.1), мета якого полягає у вдосконаленні орфографічних навичок, розумінні лексичних значень слів, розширенні словникового запасу та розвитку здатності диференціювати багатозначні слова й омоніми. Сприяє формуванню орфографічної пильності, вмінню аналізувати контекст і ідентифікувати слова на основі їхніх лексичних значень.

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Командир перевів *важкий* погляд на своїх однополчан і почав тихо ро..повідати про бій (*І. Коваль*). 2. *Важкий* пором пропл..ває мимо й наче тане в густих сутінках (*О. Донченко*). 3. Т..слярі, зчищаючи кору, обтісували сокирами товсту *балку* (*В. Козаченко*). 4. Вийшов Максим в поле геть од шляху, у *балку* спустився (*Т. Шевченко*). 5. Через призму поезії ми можемо зазирнути в минулі століт..я, аби побачити, як тогочасні українці *вірили* в Бога (*І. Огієнко*). 6. Друзі *вірили* мені, адже я завжди був відвертим і чес..ним (*О. Травневий*).

А. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, пропущені букви.

Б. Надпишіть над виділеними словами — багатозначні вони чи омоніми.

Рис.1

У 6 класі за підручником О. Авраменка розміщено вправи (рис. 2), що передбачають усвідомлене дослідження особливостей вживання букв *и* та *і* у власних іменах, зокрема в іншомовних словах і топонімах. Дане завдання реалізує інтегративний підхід до вивчення ономастики через:

- - використання завдання на диференціацію літер *и* та *і* у власних іменах в іншомовних словах, що укріплює засвоєння фонетико-орфографічних норм;
- - сенситивне формування пам'яті через конструктивний метод: складання імен київських князя та княгині з останніх літер слів, що активізує креативне мовне мислення;
- - розвиток навичок лінгвістичного синтезу, що важливо для глибокого розуміння ономастичної системи, де власні назви виступають як мовні та культурні маркери [2].

2. Прокоментуйте вживання **и** та **і** в іншомовних словах відповідно до правил (усно).

Аж..отаж, асоц..ац..я, Ваш..нґтон, в..там..н, д..зель, ех..дна, каз..но, к..пар..с, кор..да, Корс..ка, м..грень, М..лан, Мекс..ка, патр..от, с..туац..я, ч..пси, ц..стерна, шн..цель.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з **і** на місці крапок; 2) з **и** на місці крапок.

Хаск.. , бравіс..мо, мюз..кл, арх..пелаг, бр..танець, п..ан..но, маркет..нг, аг..татор, х..мера.

З останніх букв виписаних слів складіть імена київських князя та княгині.

Рис. 2

Завдання (рис. 3), що вимагає ідентифікації діалектизмів та просторічних слів у художніх текстах і підбору до них літературних відповідників, має глибоке обґрунтування для використання у ЗЗСО. З точки зору лінгвістичної антропології, мова є не лише засобом комунікації, але й архівом культури, тому робота з діалектним матеріалом (як-от *файна*, *фльора*, *гайстер*, *вуйко*, *рискаль*, *куліш*) дозволяє учням здійснити реконструкцію та розуміння регіональних матеріальних та духовних практик, що стоять за цими словами. Діалектизми, позначаючи унікальні предмети (наприклад, знаряддя праці – *рискаль*) чи родинні зв'язки (*вуйко*), виступають як культурні маркери, що допомагають усвідомити історичне та етнографічне розмаїття українського світогляду. Водночас, завдання сприяє формуванню соціокультурної компетентності шляхом усвідомлення мовної поліфонії України. Вивчення діалектів визнає легітимність регіональних мовних варіантів, що є важливим для формування стійкої регіональної ідентичності учнів та підвищення їхньої толерантності до мовного різноманіття, руйнуючи при цьому ідею монолітної, абсолютної «правильності» літературного стандарту [2].

3. Прочитайте речення та знайдіть діалектизми. Доберіть до них літературні відповідники (за потреби скористайтеся довідкою).

1. Наш Федір зробив таку файну флойру та як заграє... (М. Коцюбинський). 2. Чи гайстер то, чи то баклан далеко чорнів (Д. Мордовець). 3. Виходив вуйко вранці по суніці, солодкі в дуплах вибирать меді (Л. Первомайський). 4. Узяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває (В. Стефаник). 5. Коли б ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою — за кулішем. Ого! Оце їдло так їдло! (О. Ільченко).

Довідка. Гарний, дядько, їжа, лелека, лопата, сопілка.

Рис. 3

Дослідницько-пошукова діяльність суттєво покращує вивчення ономастики в школі, оскільки стимулює інтелектуальну активність учнів, сприяє розвитку навичок самостійного аналізу, спостереження, формулювання припущень та узагальнень. Виконання вправи (рис. 4) збагачує словниковий запас учнів сучасною українською мовою, зокрема словами, що стосуються соціальних мереж, інтернету та техніки. Вона розвиває аналітичне мислення, навички визначення значення слів, аналізу їхньої структури та походження, а також вчить самостійно знаходити пояснення. Групова робота сприяє розвитку навичок співпраці, а вивчення нових слів допомагає краще розуміти зміни в мові та адаптуватися до сучасного інформаційного середовища.

5. Колективно укладіть словник неологізмів (не менше десяти с пов'язаних із соцмережами, інтернетом і комп'ютером. Розмістіть с за алфавітом, розкрийте їхнє лексичне значення).

Рис. 4

Отже, сучасні підручники повністю адаптовані до вимог Програми, передбачають вправи різної складності і не лише на вивчення нового матеріалу, а й на цого закріплення, узагальнення та повторення.

3.3. Методи і прийоми вивчення власних назв у ЗЗСО

Вивчення власних назв у ЗЗСО має важливе значення для формування мовної, культурної та комунікативної компетентності учнів. Власні назви допомагають школярам не лише засвоювати правила українського правопису, а й глибше пізнавати історію, географію, традиції й духовну культуру українського народу. Тому вчитель має добирати ефективні методи та прийоми, які сприяють свідомому засвоєнню матеріалу й розвитку інтересу до українського слова.

Одним із провідних методів є пояснювально-ілюстративний метод, коли учні знайомляться з поняттям власних і загальних назв, спостерігають приклади з художніх текстів, енциклопедій, підручників.

Важливим є спостереження над мовним матеріалом. Учні аналізують тексти, знаходять у них власні назви, визначають, до якої групи вони належать (антропоніми, топоніми, теоніми, ергоніми, космоніми тощо). Такий прийом сприяє розвитку уваги, уміння узагальнювати й систематизувати мовні явища.

Ефективним є також порівняльно-аналітичний метод, коли учні зіставляють українські власні назви з іншомовними або спостерігають особливості перекладу. Наприклад, порівнюють написання географічних назв London – Лондон, Paris – Париж або аналізують походження назв річок, міст, гір в Україні. Це розвиває пізнавальний інтерес, розширює кругозір і сприяє формуванню міжпредметних зв'язків.

Доцільно поєднувати класичні орфографічні вправи з творчими методами навчання, які роблять процес цікавим і мотивують учнів використовувати власні назви в контексті. Серед таких методів – складання мінітекстів, описів, оповідань чи віршів, де потрібно застосувати набуті знання. Наприклад, учні можуть описати улюблене місто або школу, розповісти про історичну особу, придумати власну країну або вигадану

місцевість. Такі завдання розвивають мовлення, уяву, творчі здібності та вміння правильно вписувати власні назви у текст.

Крім того, ефективними є ігрові та інтерактивні вправи, наприклад, складання «хмар слів» з власних назв, кросворди, пазли або настільні мовні ігри, що вимагають від учнів не лише знань правил, а й активного мислення та уваги. Виконання таких вправ у групах або парах сприяє розвитку співпраці та комунікативних навичок, робить процес навчання живим і цікавим, а засвоєні правила – більш стійкими та практично застосовними.

Сучасна школа активно застосовує інтерактивні методи навчання: мовні ігри, квести, вікторини, інтерактивні тести. Учні можуть виконувати завдання у парах або групах – наприклад, скласти карту «Власних назв України», створити «словничок імен» чи знайти цікаві легенди про походження назв сіл і міст. Це підсилює мотивацію до навчання та робить процес пізнання живим і захопливим.

Особливу роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології. Учитель може використовувати мультимедійні презентації, інтерактивні вправи онлайн, відеофрагменти чи віртуальні екскурсії, що знайомлять учнів із назвами річок, гір, музеїв, вулиць. Такі прийоми формують просторове мислення та допомагають краще запам'ятовувати мовні факти.

Пропонуємо систему навчальних вправ, розроблену на основі автентичного та актуального фактичного матеріалу. Ця система має на меті закріплення теоретичних знань з ономастики (антропоніміки та топоніміки), формування практичних навичок аналізу власних назв у художньому тексті та розвиток критичного мислення учнів стосовно функцій і семантики онімів.

Завдання 1. Виконайте повний морфологічний розбір іменника Тетяна, згідно зразку.

Зразок імені – Лука

1. Частина мови – іменник
2. Початкова форма – Лука

3. Власна назва
4. Рід – чоловічий
5. Відміна – I відміна
6. Відмінок у реченні – називний

Завдання 2. Складіть три окремі речення, в кожному з яких одне із заданих імен (Костянтин, Маргарита, Світлана) виконувало б різну синтаксичну роль.

1. Звертання
2. Додаток
3. Підмет

Завдання 3. Запропонуйте до наведених лексем відповідні суфікси, аби з них сформувалося особове ім'я та по батькові.

Довідка з суфіксами: *-енко, -ович, -евич, -ин, -ов, -ів, -ець.*

Лука, Андрій, Данило, Денис, Вадим, Євген, Василь, Зиновій, Іван, Ігор, Олександр, Юрій, Дмитро, Євген.

Завдання 4. Розберіть за будовою прізвища, виокремивши твірну основу, словотворчі суфікси та префікси.

Наприклад: Міщенко – міщ (твірна основа), -енк- (суфікс), -о (закінчення)

Кандиба, Ляховський, Терещенко, Голомаз, Скоропадський, Вакуленко, Кольцова, Холод, Філоненко, Панченко, Стеблюк.

Завдання 5. Проаналізуйте та виділіть основні зміни, що відбуваються під час словотвору.

Наприклад: Білосток – Білостоцький – к + -ськ = цьк

Скоропади, Зелене, Казань, Божів, Лях.

Завдання 6. Представлено низку родових імен, які свідчать про географічне походження їхнього першоносія; для кожного з них потрібно одним реченням окреслити конкретне місце його мешкання, а також зазначити, від якої частини мови походить це прізвище.

Наприклад: Холод – прізвисько, що характеризувало місце проживання, утворене від іменника/прикметника.

Ляховський, Венгер, Роцін, Дворжецький, Білостоцький, Казанський, Чех, Зеленський.

Завдання 7. Здійсніть класифікацію позивних за двома категоріями: пряме та переносне значення.

Позивні: *Письменник, Хорт, Лис, Історик, Пілот, Кухар, Гуцул, Директор, Сивий, Лівсі, Їжак, Майсер, Золото, Жук, Гума.*

Завдання 8. Доповніть таблицю та поясніть, яку рису характеру, вміння чи особливість може підкреслювати позивний.

Позивний	Пряме значення слова	Можливе переносне значення (пояснення)
Лис	Хижа тварина	
Їжак	Колюча тварина	
Жук	Комаха	
Гума	Еластичний матеріал	

Завдання 9. У кожному рядку позивних знайдіть той, який відрізняється від інших за тематичною групою (наприклад, професія, тварина, місцевість, зовнішність).

1. Пілот, Директор, Гуцул, Кухар. Зайве - _____
2. Їжак, Лис, Шева, Хорт. Зайве - _____
3. Сивий, Борода, Майстр, Золото. Зайве - _____
4. Козак, Рус, Хмара, Кунпан. Зайве - _____

Завдання 10. Уявіть, що ви можете додати позивний одній із осіб зі списку, але треба вибрати неіснуючий. Вибери позивний (наприклад, Блискавка, Вітер, Камінь) і поясни, яку лексичну ознаку він має підкреслювати.

Список: *Директор, Рус, Сивий, Козак, Хмара, Шева, Майстр, Борода, Кухар, Гуцул.*

Особа зі списку: (наприклад Пілот) _____

Твій новий позивний: _____

Пояснення (яку рису підкреслює): _____ (Наприклад, швидкість як у блискавки, міцність як у каменя).

Завдання 11. Проаналізуйте подані назви міст/сіл та: 1) виділіть суфікси, за допомогою яких утворена назва; 2) назвіть твірну основу (слово/частину від якого утворилася назва).

Наприклад: Луганськ – річка Лугань (твірна основа) – -ськ- (словотвірний суфікс).

Білогорівка, Демидів, Чаплине, Вишневе, Марганець, Тернопіль, Лисичанськ.

Завдання 12. Вкажіть особове ім'я (чоловіче/жіноче), від якого походить назва міста чи селища.

Миколаїв, Іванків, Оленівка, Демидів, Бориспіль, Курилівка, Київ, Львів.

Отже, вивчення власних назв у шкільній програмі з української мови – це комплексний планомірний педагогічний процес, що поєднує розвиток мовної компетентності, формування культурної ідентичності та виховання високої мовної культури. Підручники і навчальні методики, спрямовані на системне, різнопланове і творче освоєння власних назв, дають змогу не лише засвоїти орфографічні та лінгвістичні норми, а й сформувати у школярів почуття національної належності і відповідальності за мову й культуру. Таким чином, тема власних назв у навчальному курсі української мови має стати одним із пріоритетів у педагогічній практиці

ВИСНОВКИ

У ході дослідження ми дійшли таких висновків:

Аналіз антропонімічного та топонімічного фрейму досліджуваних творів продемонстрував істотну функціональну та стилістичну значущість власних назв, зокрема особових імен, прізвищ, позивних та географічних назв.

Дослідження етимології особових імен виявило значне переважання запозичених найменувань: грецьких – 16 лексем (Зиновій, Ірина), латинських – 6 (Лука, Наталія), єврейських – 5 (Данило, Єлизавета), скандинавських – 2 (Ольга, Ігор), які поряд із власне слов'янськими – 4 лексеми (Ярослав, Світлана), слугують інструментом для відображення індивідуальних характеристик та соціального статусу персонажів. При цьому функції імен охоплюють не лише ідентифікацію, а й стають важливим інструментом художнього розкриття характерів.

У художніх творах розглядаються різні системи іменування персонажів: одно-, дво- та багатоконпонентні назви. Одноконпонентні особові імена трапляються нечасто (16 одиниць), серед них: Костянтин, Лука, Дмитро. Двоконпонентні форми імен поєднують власне ім'я з додатковим означенням, яке вказує на родинні, професійні або соціальні зв'язки (18 одиниць), наприклад: дружина Ірина, кінорежисер Аркадій, побратим Саша. Імена за зразком «ім'я по батькові» або «особове ім'я у поєднанні з по батькові» виконують функцію вираження поваги чи простого іменування (2 одиниці): Федір Микитович, Петро Данилович.

Серед чоловічих імен виділяють повні форми (14 лексем), як-от: Костянтин, Лука, Ігор – та структурні варіанти (7 лексем) – Слава, Сашко, Андрюша, які є зменшувально-пестливими назвами і утворені шляхом усічення чи суфіксації. Жіночі імена також представлені повними формами

(9 лексем), як-от: Ірина, Олена, Жанна – та структурними варіантами (7 лексем): Соня, Надя, Оля, що є скороченими формами.

За походженням прізвища, ужиті в досліджуваних художніх текстах, поділяємо на: похідні від імен – 21 лексема (з типовими суфіксами -енко, -ук/-юк, -ич: Романенко, Терещенко, Яковенко); похідні від загальних назв – 19 (професій, характерних рис чи предметів: Скрипка, Кандиба, Холод); ті, що вказують на місце походження – 9 (із суфіксами -ський, -цький: Зеленський, Скоропадський, Мирославський); та запозичені – 6 (іншомовного походження: Жорін, Сосюра, Двожевський). Ці назви не просто ідентифікують персонажів, а й передають етнічні зв'язки, соціальне становище, територіальну приналежність та культурні впливи. Автори майстерно поєднують вигадані прізвища з реальними іменами відомих особистостей: державних діячів (Зеленський, Байден), діячів мистецтва (Приймаченко, Криволап), громадських активістів (Притула, Стерненко) та медійників (Спірін, Казанський). Це надає текстам достовірності, емоційності та наближає їх до життя, створюючи відчуття присутності читача у центрі подій. Таким чином, антропоніми відображають усю багатогранність української системи назв – від сімейних традицій і професійних особливостей до міграційних процесів та історичних витоків.

Позивні є своєрідним видом неофіційних назв, які утворені від власних та загальних назв. До перших належать особлові імена людей, прізвиська, імена персонажів з книжок, назви національностей тощо. Такі позивні (як-от: Тагір, Лівсі) яскраво демонструють культурну, історичну чи регіональну належність бійця, надаючи цим назвам глибокого символічного та патріотичного значення. Позивні, що походять від загальних назв, можуть вказувати на вид занять, характерні риси зовнішності, назви тварин або ж уособлювати певні символи. Ці позивні (наприклад, Директор, Козак Лис, Золото) підкреслюють професійні здібності, зовнішні прикмети чи абстрактні якості. Ці антропоніми демонструють, як звичайна лексика та власні назви

трансформуються в особливі позначення, що виконують функції ідентифікації та характеристики особистості.

Географічні назви, що трапляються у творах, створюють багатий образний простір. Він не лише допомагає читачеві зорієнтуватися в місцях воєнних подій, а й глибоко наповнює текст емоціями страждання, незламності та національної своєрідності. Різноманітні назви – чи то міст, селищ і сіл, чи то областей та регіонів, чи то вулиць і проспектів – часто використані як справжні живі символи. Наприклад, Буча стає уособленням глибокого особистого горя, Оленівка – доказом жахливих злочинів, Київ і Харків постають як міцні фортеці опору, а західноукраїнські міста, як-от: Львів чи Ужгород, сприймаються як «острівці» відносного спокою, надійного тилу. Власні назви вимальовують в уяві читача емоційну карту вторгнення. На ній сама територія стає символом колективного болю та героїзму.

Типова навчальна програма з української мови для учнів 5–6 класів ЗЗСО гармонійно включає ономастику до таких розділів, як лексикологія, морфологія, орфографія та словотвір. Власні назви тут використовуються для розмежування іменників конкретних та абстрактних, істот та неістот, а також загальні та власні. Такий підхід реалізується через правила написання (застосування великої літери, лапок у топонімах), особливості словотворення прикметників тощо.

Підручники для 5-6 класів (О. Авраменка, О. Заболотного, І. Літвінової, А. Онатій) вирізняються інтегративним підходом. Щодо наповнення, то вони відповідають вимогам програми щодо наповнення матеріалом, і, крім того, мвстять дослідницькі завдання, які включають роботу з діалектизмами та сучасними неологізмами, виховують творче мислення, шанобливе ставлення до мовного різноманіття та вміння адаптуватися до сучасних мовних реалій.

Під час створення авторських завдань було розроблено та успішно випробувано навчальний комплекс, що задіює сучасну лексику для

формування ґрунтовних мовних компетенцій. Дана система передбачає дослідження морфології, словотвору (зокрема суфіксів -енко/-ськ-), семантики позивних та етимології топонімів, а також забезпечує послідовне освоєння матеріалу – від початкових правил правопису до глибокого аналізу та синтезу автентичних мовних одиниць (таких як прізвища, військові позивні, географічні назви). Це сприяє розвитку критичного мислення, навичок співпраці та формуванню креативного мовлення. Отже, такий всебічний підхід перетворює вивчення власних назв на мотивуюче, системне та практично значуще заняття, готуючи учнів до продуктивного культурного діалогу.

Отримані результати не лише розкривають ономастику як потужний інструмент сучасної української літератури про війну, де імена, прізвища, позивні та топоніми оживають як символи незламності, болю й патріотизму, а й пропонують інноваційний педагогічний інструментарій для шкільної освіти. Інтегруючи аналіз воєнних текстів у навчальний процес, ми не тільки збагачуємо мовні компетенції учнів, а й виховуємо глибоке розуміння національної ідентичності, емпатію до історичних подій та вміння через мову осмислювати реальність. Такий синтез науки, літератури й педагогіки стає мостом між поколіннями, зберігаючи пам'ять про героїв і перетворюючи власні назви на вічний голос української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2022. 208 с.
2. Авраменко О. М., Тищенко З. Р. Українська мова: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2023. 224 с.
3. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. Ужгород, 1995. 120 с.
4. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень: методичні рекомендації для слухачів і керівників секції української мови. Луцьк, 2011. 28 с.
5. Бучко Г. Д., Бучко Д. Г. Історична та сучасна українська ономастика. Вибрані праці. Чернівці: Букрек, 2013. 456 с.
6. Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2010. 273 с.
7. Вегеш А. І. Українська літературно-художня ономастика: зб. ст. / рец.: Пахомова С. М., Колесник Н. С.; ред. Венжинович Н. Ф. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. 510 с.
8. Вінтонів Т. М. Антропоепоніми повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». *Логос ономастики*. 2008. № 1 (2). С. 85–90.
9. Гнаповська Л. В. Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні характеристики англійських антропонімів германського походження: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1999. 206 с.
10. Горох: український словник. URL:<https://goroh.pp.ua> (дата звернення: 03.09.2025).
11. Горпинич, В. Прізвища степової України: словник. Дніпропетровськ, 2000. 408 с.

12. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. Київ: Наук. думка, 1988. 175 с.
13. Железняк І. М. Ім'я особове. *Українська мова. Енциклопедія*. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um191.htm> (дата звернення: 26.11.2025).
14. Зубко А. М. Українська ономастика: здобутки та проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, 2007. С. 263–282.
15. Історія України: науково-допоміжний бібліографічний покажчик за 2003 рік / упоряд.: Приліпко Т., Вощевська Н., Марченко О.; ред.: Скорохватава А., Мусіна З. Київ, 2005. 310 с.
16. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15, 10.02.02. Київ, 2000. 24 с.
17. Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2006. 217 с.
18. Карпенко Ю. О. Ономастичні міркування. *Записки з ономастики*. Одеса. 2005. С. 11–17.
19. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 256 с.
20. Короп С. Бокер Тов 2022. Київ, 2023. 288 с.
21. Коржанова Ю. В. Онімний простір поетичного тексту (на матеріалі поезії Бориса Олійника). *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. Серія: гуманітарні науки*. 2018. № 6 (53). Ч. 2. С. 78-82.
22. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. / 2. вид. Київ: Академія, 2005. 368 с.
23. Крупеньова Т. І. Специфіка антропонімів у творах Оксани Забужко. *Записки з ономастики*. 2011. № 14. С. 119-125.
24. Лукаш Г. П. Ознаки системної організації конотативних власних назв. *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 69–77.

25. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів В. Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
26. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України: близько 3700 географічних назв. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 978 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Luchyk_Vasyl/Etymolohichnyi_slovnyk_toponimiv_Ukrainy.pdf (дата звернення: 11.11.2025).
27. Макгауен Т. В. Прецедентні імена в сучасній американській медіадискурсі: лінгвокогнітивний і функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2012. 200 с.
28. Михед О. Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 344 с.
29. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний В. В. та ін.). Київ, 2021. 76 с. URL: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednyaNavchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.59.klas.NUSHpoetar.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6kl.Zabolotnyy.ta.in.14.07.21.pdf> (дата звернення: 11.01.2025).
30. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентилюк. Київ, 2004. 400 с.
31. Науменко Л. О. Прізвиська та прізвища у ранній прозі В. Винниченка. *Наукові записки. Філологічні науки (мовознавство)*. 2001. № 37. С. 204-206.
32. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2010. 20 с.
33. Немировська О. Ф., Немировська Т. В. Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поетики. *Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія і взаємозв'язки: збірник наукових праць*. 1992. С. 18-25.

34. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. 1966. № 1. С. 24-43.
35. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози: монографія. Кам'янець-Подільський, 2008. 172 с.
36. Програма «Українська мова» для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, профіль – українська філологія. 10-11 класи. Ктїв, 2017. 84 с.
37. Свистун, Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя у ХІХ – ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2006. 249 с.
38. Селіверстова, Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 294 с.
39. Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
40. Селіванова, О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
41. Сколоздра О. Літературно-художня ономастика як предмет вивчення в школі. *Вісник Львівського університету. Серія філологія*. 2010. № 50. С. 355–360.
42. Словник української ономастичної термінології / укл. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 255 с.
43. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
44. Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева; 4-те вид. Київ: Либідь, 2008. 488 с.
45. Топоніміка – наука про походження географічних назв. URL: <https://ua.izzi.digital/DOS/355294/358717.html> (дата звернення: 13.10.2025).

46. Топоніміка. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. Смолій та ін. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2003-2013. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001000> (дата звернення: 13.10.2025).
47. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький, 2008. 548 с.
48. Торчинський М. М. Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру*. 2019. № 8. С. 62-70.
49. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2006. 195 с.
50. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.
51. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.
52. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. 428 с.
53. Шотова-Ніколенко Г. В. Функції космонімів у творах Юрія Яновського. *Записки з ономастики*. 2003. № 7. С. 62–67.
54. Янко М. Т. Про українську топоніміку. *Українська мова та література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіях*. 2005. № 6. С. 157-159.
55. Януш Я. В. Зображальні функції антропонімів у мові української драматургії кінця XIX – початку XX століття. *Мовознавство*. 1981. № 5. С. 41–46.
56. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. № 6. С. 45–52.
57. Kripke S. A. *Naming and Necessity*. Malden; Oxford: Blackwell, 2005. 172 p.

АНОТАЦІЯ

Винник М.Р. Лінгвістичні особливості власних назв у художніх творах про війну та методика вивчення онімів у закладах загальної середньої освіти : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 97 с.

У роботі здійснено комплексне вивчення лінгвістичних характеристик ономастичного простору у художніх творах, присвячених російсько-українській війні, з акцентуванням на антропонімному та топонімному аспектах. Проведено функціонально-стилістичний аналіз і структурний аналіз власних назв, що дозволило встановити тенденції їх функціонування та окреслити роль у художньому контексті творів. Окрему увагу приділено дидактичним методикам опанування власних назв у ЗЗСО. Запропоновані педагогічні підходи сприяють поглибленню розуміння здобувачами освіти мовно-культурних процесів, що відбуваються в суспільстві, та сприяють формуванню національної свідомості через призму художньої літератури.

Ключові слова: ономастика, власні назви, антропоніми, топоніми, позивні, методика викладання української мови, заклади загальної середньої освіти.

ABSTRACT

Vynnyk M.R. Linguistic features of proper names in literary works about the war and methods of studying onyms in general secondary education Institutions: qualification work for obtaining an educational degree “Master” in the specialty 014 Secondary Education. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 79 p.

The work provides a comprehensive study of the linguistic characteristics of the onomastic space in literary works dedicated to the Russian-Ukrainian war, with an emphasis on anthroponymic and toponymic aspects. A functional-stylistic analysis and structural analysis of proper names were conducted, which allowed establishing trends in their functioning and delineating their role in the artistic context of the works. Special attention is given to didactic methods for mastering proper names in general secondary education institutions. The proposed pedagogical approaches contribute to deepening students understanding of language-cultural processes occurring in society and foster the formation of national consciousness through the prism of fiction.

Key words: onomastics, proper names, anthroponyms, toponyms, call signs, methods of teaching Ukrainian language, general secondary education institutions.